

Abstract

This master's thesis in cultural heritage and communication, focusses partly on the memorial "Stolperstein" invented by the German artist Gunter Demnig. These "stumbling stones" are put down all over Europe, with the purpose of letting random pedestrians stumble over victims of the Third Reich, for whom they are laid at their last known address. By interviewing people who will potentially get such a memorial by their home, this paper explores collective memory and use of the past, as it is expressed by the respondents.

This methodological approach has both upsides and challenges. The interview method has the advantage of being flexible, while it is still possible to be well prepared. On the other side it can be challenging to compare different interviews, because the flexible nature of the approach makes virtually all interviews unique.

All of the respondents found the memorial interesting and wishes to know more about, once it was presented to them. None of the respondents had negative reaction, even when presented with the existing criticism of the project. The most famous critique of the memorial stems from the German town of Munich, where the local Jewish community has decided not to have the stumbling blocks placed, because it is reminiscent of stepping on the victims.

Furthermore, it became clear that a specific part of the Atlantic Wall, which was an extensive system of coastal fortifications build by the Germans during World War II, was a very defined memory place for the respondents. By analyzing the interviews, it also became evident, that some memory places were defined by the respondent's age. This was the case with the Danish tradition, a immaterial memory place, of lighting candles in the windows of the day, that Denmark was liberated from Nazi Germany: May 4th.

This thesis also contains a discussion about Danish research about the occupation from the 9th of April 1940 to the 4th of May 1945. The discussion explores the way in which the Stolpersteine memorial might be a step toward a common European memory. A Common memory in Europe has the potential to unity peoples across country borders, and in the end create a more peaceful world.

Furthermore, it is discussed whether there might be a new generation in both research and public perception around the occupation years I Denmark. It is argued that it has become more difficult to offend people on the subject, since few people alive has an active memory of it.

Indhold

Abstract.....	1
Indledning	3
Problemformulering.....	5
Forskningsoversigt.....	5
Erindringen om besættelsestiden	5
Popular memory.....	6
Historiografi.....	8
Første generation.....	8
Anden generation	9
Tredje generation	10
En ny generation?	11
Snublesten.....	14
Spisebordserindring	15
Interviews.....	16
Erindring og historiebrug.....	17
Kollektiv erindring.....	18
Historiebrug	18
Erindringssteder	20
Analyse	20
Introduktion.....	21
Den umiddelbare reaktion.....	23
Hvilke erindringssteder forbinder respondenterne med besættelsestiden?	26
Atlantvolden.....	26
Den 4. maj.....	32
At bruge historien	34
Perspektiveringer	37
Diskussion.....	40
Uden en mur at spille op ad	43
Odensedebatten	44
Konklusion.....	45
Litteraturliste.....	47
Bilag.....	49
Interviews.....	49

Indledning

I marts 2022 trådte en ung studerende fra Aalborg Universitet spændt og nervøst ind i en indkørsel i den lille havneby Strandby. For enden af indkørslen stod husets ejer, en familiefar, der lige havde fået fri far arbejde. De gik inden for, klappede hunden Axel, lavede en kop kaffe og satte sig ved spisebordet. I de næste 30 minutter sad de to og havde en samtale om historie, krig, bunkere, mindesmærker, traditioner og meget mere. Formålet med samtalen var at interviewe husets ejer om et kommende mindesmærke, som skal placeres foran hans adresse i Strandby. Mindesmærket placeres for nazismens ofre under Anden Verdenskrig og kaldes for 'stolpersteine' eller på dansk, 'snublesten'.

I 1992 lavede den tyske kunstner Gunter Demnig de første udgaver af hvad, der senere kom til at blive verdens største decentrale mindesmærke. Projektet var tænkt som et minde til ofrene for nazismens forbrydelser i Köln, og der var egentlig ikke nogen planer om at lave flere. Alligevel fik projektet vind i sejlene og er siden blevet spredt i stort set hele Europa. Navnet 'snublesten' henviser til Demnigs ønske om, at folk skal snuble over fortiden og derved blive mindet om de individer, der blev ofre for nazismen. En snublesten er på størrelse med en brosten og placeres altid i offentligt fortovej. På overfladen er en messingplade, der ca. måler 10 x 10 cm, som har indgraveret kortfattet information om ofret som den er lagt for. Typisk vil der øverst stå "HER BOEDE" efterfulgt af navn, fødselsdato samt dødsdatoen. Herudover står der information omkring deportation, arrestation samt koncentrationslejr, hvis det er relevant. Der lægges altid én sten for ét individ, der blev offer for nazismen. Henriette Harris, som er tilknyttet den danske snublestensorganisation, understreger at mindesmærket placeres ved den tidligere bopæl for at minde os om at "... de var ikke bare som du og jeg, de VAR os."¹

Billede 1 - Snublesten på Frederiksberg²

Snublesten er altså et mindesmærke af klejn størrelse, hvis blot en enkelt sten anskues. Men betragtes snublestens projektet med et bredere blik får det en næsten bibelsk størrelse. Der findes mere

¹ Interview #3 – Henriette Harris fra Snublesten Danmark (05.50.06:00)

² Ugeavisen. Snublesten på Frederiksberg: Det er vigtigt at vi husker fortiden. Konsulteret 25/5/2022.

<https://ugeavisen.dk/frederiksberg/artikel/snublesten-p%C3%A5-frederiksberg-det-er-vigtigt-vi-husker-fortiden>

end 70.000 snublesten spredt rundt i Europa og der kommer stadig flere af de små mindesmærker, som findes i over 26 lande. I Danmark er der bl.a. lagt sten for jøder, modstandsfolk og politi.³ Dog er der ikke nogen direkte formulerede regler for, hvornår et individ er et offer for nazismen. I stedet er Demnigs formål at mindes "... the victims of National Socialism by installing commemorative brass plaques in the pavement in front of their last address of choice."⁴

Interviewet i Strandby skete på baggrund af et større snublestensprojekt, hvormed formålet er at lægge snublesten for 39 ofre i Frederikshavn Kommune. Projektet blev udarbejdet i efteråret 2021, hvor jeg i forbindelse med min praktik på Nordjyllands Kystmuseum undersøgte ofrene. Resultatet af undersøgelsen blev en liste over ofre, som blev ofre for nazismen og boede inden for den nuværende Frederikshavn Kommunes grænser. Herudover blev projektet afgrænset til ofre, der døde inden for den danske besættelsesperiode fra den 9. april 1940 til og med 5. maj 1945. Undersøgelsen blev baseret på en række kilder, der gjorde det muligt at spore ofrene.

Avisen Nordjyskes avisarkiv, blev anvendt til både at søge bredt efter generelle dødsannoncer samt smalt på specifikke datoer, eller navne. Dansk Søulykke Statistisk blev anvendt til at finde ofre, som krigsforliste. De årlige rapporter lavede oversigter over søulykker samt hvem omkom, hvorfor og hvor ofrene kom fra. Herudover har eksisterende mindesmærker vist sig at være fornemme kilder, til at spore ofre for besættelsestiden, eksempelvis en mindetavle i Sæby Kirke, som bærer navne på 9 sæbynitter, der mistede livet under krigen. Mere generelt er den lokalhistoriske litteratur også blevet anvendt, både til at finde specifikke ofre og til at lære om perioden generelt. Kirkebøger er naturligvis også blevet anvendt for at finde ofre samt lave krydsreferencer med information omkring fødsels- og dødsdatoer i aviserne.⁵

På baggrund af snublestensprojektet blev det derfor interessant at interviewe nogle af de mennesker, som muligvis kommer til at bo ved en snublesten. I den forbindelse var det interessant at undersøge disse menneskers erindring om besættelsestiden, da perioden har været gennem en stor udvikling både i den kollektive erindring samt i forskningen, som er to områder, der har et interessant krydsfelt. Påvirker forskningen 'almindelige' menneskers forståelse af historien? Synes folk stadig, at det er vigtigt at mindes ofre fra en tid som få danskere efterhånden har en hukommelse om? Har nylige begivenheder som krigen i Ukraine betydning for hvordan historien bruges?

For at undersøge de 'almindelige' danskere, der skal bo ved et snublestensmindesmærkes, erindring om besættelsestiden er følgende problemformulering blevet udarbejdet:

³ Snublesten. "Om Snublesten." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.snublesten.org/om-snublesten>

⁴ Stolpersteine. "Home." Konsulteret 5/5/2022. <http://www.stolpersteine.eu/en/home/>

⁵ Bilag 1 – Ofrene for besættelsen i Frederikshavn Kommune.

Problemformulering

Hvordan kommer den kollektive erindring om besættelsestiden til udtryk hos danskere, som skal bo ved et 'snublesten' mindesmærke?

Forskningsoversigt

For at undersøge hvordan den kollektive erindring om besættelsestiden kommer til udtryk hos de danskere, der skal bo ved en snublesten, er det essentielt at danne et overblik over den relevante forskning. Da snublesten stort set er et uudforsket område i dansk kontekst, inkluderes anden dansk forskning, som kan hjælpe med at kortlægge relevante temaer som erindring, historiebrug og besættelsestidens historiografi.

Først kigges der på forskning, som handler om kollektiv erindring og undersøger hvad der synes at have indflydelse herpå. Herudover vil forskning om mindesmærker i Danmark også blive præsenteret, da dette har en åbenlys relevans i forhold til snublesten.

Erindringen om besættelsestiden

Forskning om kollektive erindringer tager ofte udgangspunkt i historiebrug fra politikere og massemedierne. Hovedværket indenfor erindringsforskning om besættelsestiden i dansk kontekst er skrevet af Claus Bryld og Anette Warring. I værket *Besættelsestiden som Kollektiv Erindring*, beskriver de i indledningen deres formodning om ”... at det, der bestemmer, ikke er tilnærmet præcise beskrivelser som dem vi finder i faghistorien, men den måde denne fortid opfattes, italesættes og bruges på i samfundet i bredeste forstand.”⁶ Bryld og Warring mener at aviser og tv, har meget mere indflydelse når det kommer til den kollektive historiebevidsthed i samfundet. Dog erkender de, at der er en forbindelse mellem de to formidlingsformer, men uden at uddybe, hvor stor en forbindelse der er tale om.

Nils Arne Sørensen skriver i artiklen *Narrating the Second World War in Denmark since 1945*, at forskningen om besættelsestiden er blevet mere nuanceret og kompleks med tiden. Han peger bl.a. på Anette Warrings bog om kvinder der under og efter besættelsen blev forfulgt og udstødt, for deres romantiske forhold med tyske soldater, som et eksempel på, at historikernes omgang med perioden er blevet mere nuanceret. Et andet eksempel herpå kunne være det hverdagslige som i mange tilfælde fungerede på skønneste vis mellem tyske soldater og almindelige danskere. Sørensen noterer også, at bøger som Warrings har fået en del medieopmærksomhed. Opmærksomheden var dog ikke mere end ”fifteen minutes in the spotlight” og historikerne fik således ikke muligheden for at bryde med generelle antagelser om krigen. Sørensen konkluderer at forskningens stigende kompleksitet har haft meget

⁶ Claus Bryld og Anette Warring. *Besættelsestiden som kollektiv erindring*. (Roskilde Universitetsforlag, 1998), s. 19

begrænset indflydelse på den populære forståelse af perioden. I stedet udpeger han politikere, som den dominerende indflydelse på den populære forståelse af besættelsestiden i Danmark. Ifølge Sørensen er den dominerende forestilling af besættelsestiden, at Danmark var en forenet nation mod undertrykkerne fra Tyskland.⁷ Han peger især på, at ledende politikere som Anders Fogh Rasmussen har været bærende for denne forestilling, sammen med andre politikere – især fra højrefløjen.⁸ Dette påpeger han i øvrigt som en kontrast til andre lande som Italien og Frankrig, hvor der findes et større tradition for at historikere er styrende for den offentlige opfattelse af anden verdenskrig.⁹

I modsætning til Sørensen ser Bryld og Warring altså en større forbindelse mellem faghistorien og den offentlige historiebrug, som kommer til udtryk i bl.a. TV og aviser. Hvor Sørensen drager en meget sortseende og næsten opgivende konklusion, forsøger Bryld og Warring at give en mere rationel forklaring på hvorfor det ikke er historikernes nuancerede analyser af perioden, der er dominerende i danskernes bevidsthed: "... menneskers følelser er vigtigere end deres erkendelse i videnskabelig forstand. Behovet for at føle trykthed og sikkerhed er fx blevet massivt brugt i den politiske diskurs om besættelsestiden til at drage sikkerhedspolitiske læresætninger af."¹⁰ Disse synspunkter vil blive holdt op imod analysens resultat senere i opgaven.

Den ovenstående forskning er som før nævnt, i høj grad baseret på politikeres og massemediers historiebrug. Men hvilken sammenhæng har det, hvis overhovedet nogen, med 'almindelige' danskers erindring?

Popular memory

Ved forskningen inden for 'popular memory' er det almindelige menneskers historiebrug og erindring, der er i fokus. Ifølge Anette Warring er popular memory noget, "... der kan forøge menneskers selvbestemmelse og handleevne."¹¹

Et af de mest kendte værker inden for popular memory er de amerikanske historikere Roy Rosenzweig og David Thelens undersøgelse af almindelige amerikaneres historiebrug. I *The Presence of the Past; Popular Uses of History in American Life* foretog de 808 interviews med tilfældigt valgte amerikanere og senere supplerede de med 645 "... African Americans, American Indians, and Mexican Americans".¹² Altså 1.453 respondenter i alt. I undersøgelsen formåede de både at indsamle kvalitativt og kvantitativt data. Den kvalitative var naturligvis i form af interviews, mens den kvantitative data

⁷ Nils Arne Sørensen. "Narrating the Second World War in Denmark since 1945." *Contemporary European History*. (2005): 296. Hentet 25/5/2022. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/narrating-second-world-war-denmark-since-1945/docview/204211953/se-2?accountid=8144>

⁸ Sørensen. "Narrating the second world war", s. 296

⁹ Ibid., s. 313-314

¹⁰ Bryld og Warring. "Besættelsestiden som kollektiverindring", s. 19

¹¹ Anette Warring "Erindring og historiebrug; introduktion til et forskningsfelt." *Tidsskrift for Historie*. (2011): 19. Hentet 30/5/2022. <https://tidsskrift.dk/temp/article/view/24845>

¹² Roy Rosenzweig og David Thelen. "The Presence of the Past; Popular Uses of History in American Life." *The Public History Reader*. (2013): 30-31

bl.a. blev indsamlet ved udsagn som 'hvor forbundet føler du dig til fortiden på en skala fra ét til ti' efterfulgt af scenarier som 'når du er samlet med din familie' eller 'når du studerer/studerede historie i skolen'.¹³ Disse undersøgelser viste bl.a., at amerikanerne følte sig mest forbundet med fortiden, når de forholdt sig til den med mennesker de holdt af og følte sig mindst forbundet med fortiden, når de mødte den i bøger og film. Hovedkonklusionen fra den kvantitative undersøgelse blev: "Almost every American deeply engages the past, and the past engages them most deeply is that of their family."¹⁴

Yderligere var de i stand til at påvise, at sociodemografiske variabler som race, alder og indkomst, ikke havde betydning for om befolkningen brugte historien. Dog var der forskelle at se i forhold til køn og uddannelsesniveau, hvor flere med en collegeuddannelse havde læst en historiebog de seneste år og flere kvinder deltog i forskellige 'historical activities', og følte sig generelt mere forbundet med fortiden end mænd.¹⁵ Det bør nævnes at Rosenzweig og Thelen ikke skelner betydeligt mellem 'historie' og 'fortiden', hvilket synes at have givet deres respondenter større svarmuligheder. Begge begreber bliver essentielt brugt til at beskrive alt der har med fortiden at gøre, og det er ikke et fokuspunkt i deres forskning. Dog nævner de at der synes at være en kønslig association af ordene i USA, hvor det oftest var mænd der sad i foreninger for den amerikanske borgerkrig, findes der en opfattelse i det amerikanske samfund om at det er kvindernes opgave at opretholde en kontinuitet med fortiden i familien. 'Historie' synes i høj grad at være forbundet med krig og politik, mens 'fortiden' forbindes med familie og genealogi.¹⁶

Ad samme tangent fandt respondenterne sig mindst forbundet med fortiden, når de havde modtaget undervisning i skolen. De hyppigste beskrivelser af deres historieundervisning fra skoletiden var "boring".¹⁷

Rosenzweig og Thelen påpeger, at sådanne beskrivelser kan få mange historikere til at dømmen den brede offentlighed for at være 'ignorante og indifferente' mod deres kulturarv. Denne type svar kan naturligvis hejse et rødt flag hos en historiker, ligesom Nils Arne Sørensen maler et mørkt billede af de danske politikeres historiebrug.¹⁸ De to amerikanske historikere argumenterer dog imod, at folk ikke forholder sig til og bruger historien. Et af deres hovedargumenter herfor var at to tredjedele af de næsten 1.500 respondenter svarede, at de følte sig dybt forbundet med fortiden til familiesammenkomster, som - hvis ikke andet - modbeviser at 'almindelige' mennesker skulle være indifferente overfor deres kulturarv.¹⁹

Mere kritisk for almindelige menneskers historiebrug var, at meget få respondenter var i stand til at se ud over dem selv eller deres 'gruppe' (typisk religiøs eller racebaseret). Deres opfattelser startede

¹³ Rosenzweig og Thelen "The Presence of the Past", s. 30-33

¹⁴ Ibid., s. 35

¹⁵ Ibid., s. 38-39

¹⁶ Ibid., s. 40

¹⁷ Ibid., s. 44-45

¹⁸ Sørensen "Narrating the Second World", s. 313-314

¹⁹ Rosenzweig og Thelen "The Presence of the Past", s. 44

og stoppede typisk med dem selv. I den forbindelse var der altså i højere grad grund til bekymring. Hvis folk ikke er i stand til at se ud over deres egen historie og oplevelser, vil de komme til at undervurdere større magtstrukturer, argumenterer de amerikanske historikere. De argumenterer hertil også for, at hvis ”... one sees similarities between one’s own experience and the experiences of others”²⁰, vil det bære agens til det nutidige. Hertil spørger de ”Is it possible to build movements for social change without imagining a set of past and present connections to groups of people who aren’t kin and ancestors?”²¹ Med andre ord er der altså potentiale for at styrke fællesskaber på tværs af kultur og landegrænser, hvis historikeren lykkedes med at introducere det almene mennesker for forskellige erfaringer.

Historiografi

Popluar memory forskningen er et forholdsvist nyt fænomen inden for historieforskningen og den er kommet i lyset af det ’memory turn’, som mange fag har taget til sig de sidste årtier.²² Men hvad kom før denne vending hen imod erindringen? For at svare på det gives der en kort historiografisk oversigt over den danske forskning om den mest skelsættende periode i nyere dansk historie. Det er i øvrigt også relevant for at vise hvordan forskningen ankom til den nuværende destination, samt for at stille spørgsmålstejn ved hvor den er på vej hen.

Umiddelbart efter befrielsen kom de første historiske fremstillinger af krigen. Disse var dikotomisk opdelt i de gode og de onde. De gode var frihedskæmpere og De Allierede, som fik fuld opbakning fra alle gode danskere i deres kamp mod de onde, der var kollaboratører, tyskere og samarbejdspolitikere. Disse blev efterfulgt af en række stører værker, som typisk havde stærke politiske agendaer, eksempelvis socialdemokratiets *Danmark besat og befriet I-III*.²³

Udviklingen af forskningsområdet inddeles i grove træk og skal naturligvis ikke fortolkes som absolutte grænser fra en generation til en anden, men som processer der sker over tid. Dog er det vigtigt at notere at en generation af forskningstraditioner ofte bliver afløst af en ny generation som et udtryk for et modsvar på et forskningsparadigme.

Første generation

Efter de meget personlige og politiske motiverede udgivelser, blev det historikernes tur til at ”... give deres bud på de store spørgsmål om, hvad der var rigtigt og forkert i besættelsestidens mange tvetydige forløb.”²⁴ Jørgen Hæstrup var en af de første der med et historievitenskabeligt blik behandlede perioden. Samtidig havde han et betydeligt personligt blik på tiden, der både satte sig fast blandt forskere og i offentligheden. Hæstrup gav en samlet og grundig skildring af organiseringen af

²⁰ Ibid., s. 50

²¹ Ibid., s. 51

²² Warring, ”Introduktion til et Forskningsfelt”, s. 1

²³ Bo Lidegaard. *Kampen om Danmark*. (Gyldendal, 2005), s. 578-579

²⁴ Lidegaard. *Kampen om Danmark*, s. 580

modstandsbevægelsen i hans disputats *Kontakt med England 1940-43* fra 1953. Undersøgelsen var baseret på en stor mængde mundtlige beretninger fra tidligere modstandsfolk. Efterfølgende fulgte værket *Hemmelig Alliance; Hovedtræk af den danske modstandsbevægelses udvikling 1943-45* i 1959, som fulgte modstandsbevægelsens udvikling frem til befrielsen. I 1966-1971 vendte Hæstrup tilbage, hvor han denne gang vendte sig mod departementsstyret i *Hovedtræk af departementschefstyrets virke 1943-1945*. Med dette værk genstartede Hæstrup "... departementschefernes rolle som medspillere i det nationale projekt i besættelsens sidste afgørende år."²⁵

Hæstrups syn på besættelsen var, for at sige det enkelt, meget romantisk. I hans øjne gjorde alle danskere hvad de kunne under de forhold de befandt sig i, med undtagelse af de få landsforrædere, danske nazister og værnemagere. For Hæstrup var besættelsesperioden en skæbnestund, hvor danskerne vågnede op til dåd. På trods af de iøjefaldende modsætninger, der bl.a. kom til udtryk mellem modstandsbevægelsen og samarbejdspolitikken, forblev Hæstrup romantisk i sin analyse af perioden. Ifølge ham var det et udtryk for det samme ønske: Danmarks overlevelse. Således står Hæstrup bag en fortælling om besættelsestiden, som har sat sig i den kollektive erindring i Danmark til og med i dag. Det er fortællingen om en samlet dansk folk, der udholdt overmagtens tyranni, det er fortællingen om de gode mod de onde, hvor de gode i sidste ende sejrede.²⁶

Anden generation

Ikke overraskende blev der gjort et forskningsmæssigt brud med Hæstrups romantiske besættelsesbilleder. I 1970'erne og 1980'erne vendte Hæstrups egne elever sig mod hans 'konsensushistorie'. Denne generation af forskere, havde et større fokus på konflikterne i perioden og den ene myte efter den anden blev nedbrudt. Man påpegede bl.a. at der ikke på samme måde som politikerne ønskede at opstille det var politisk enighed men, at der i høj grad blev handlet opportunistisk i en krisetid. Bag tæppet var der foregået en politisk kamp med tabere og vindere, hovedsageligt var Venstre vinderne og Socialdemokratiet taberne. En anden ny tendens var at man også begyndte at behandle fjenden sagligt. Det kom bl.a. til udtryk ved undersøgelser af de danske nazisters samarbejde med besættelsesmagten.²⁷

Den anden generations brud med konsensusopfattelsen, har i høj grad præget den senere forskning frem til i dag. Men den var langt fra populær i offentligheden, da den brød med fortælling som Jørgen Hæstrup stod i spidsen for, der var betydeligt lettere at fordøje. Da Aage Trommer med sine undersøgelser af den danske jernbanesabotage, i *Jernbanesabotage i Danmark* fra 1971, påviste at disse havde haft lidt til ingen betydning for den tyske togtransport, vakte det vrede hos tidligere

²⁵ Ibid., s. 580

²⁶ Ibid., s. 580-582

²⁷ Ibid., s. 582-584

modstandsfolk. Generelt blev denne generations forskning bedre til at brede sit fokus ud og der blev forsket i langt flere felter end tidligere.²⁸

Tredje generation

Den tredje forskningsgeneration er især præget af to tendenser: skyld og ansvar. Der findes en stor interesse for 'de glemtes' historie, som tidligere ville blive kategoriseret som taberne, og derfor ikke behandlet betydeligt. Eksempelvis er både 'tyskerpiger' og de tyske krigsflygtninge blevet sat i fokus. Herudover er økonomiske og industrielle aspekter af samarbejdspolitikken blevet undersøgt. Det har været med til at vise hvordan den danske økonomi hang sammen i perioden, samt hvordan den hang sammen med den tyske. I den tredje generations forskning finder man desuden plads til perceptionen af Danmark som et bredt nationalt fællesskab og de mange sammenstød som fandt sted under besættelsen.²⁹

I takt med at de fem forbandede år er kommet længere væk, er den måde hvorpå vi forholder os til og behandler besættelsestiden også blevet genstand for forskning. I denne 'erindringsforskning' har historikerne Claus Bryld og Anette Warring været toneangivende. De påviste at der i årene efter besættelsen foregik en kamp og de offentliges rums magtforhold. Politiske aktører strides her for at få lov til at bestemme, hvilken udlægning af historien, der skal gælde for det kollektive nationale fællesskab. Desuden er det vigtige i forskningen heraf, at 'kampen om historien' ikke blot var noget der hørte til i fortiden, kort efter befrielsen, men også er noget der fylder i dag.³⁰ Denne strømning er i høj grad også inspirationskilde til denne undersøgelse. Samtidig giver denne generation en renaissance til Hæstrups konsensusforestilling, dog med modifikationer. Samarbejdet var vidtgående og forankret og samarbejdet var "... på tværs af modstands- og samarbejdsskellet."³¹ Denne udlægning er dog mindre romantisk og har mere fokus på at samarbejdet var et resultat af både den ydre situation og indre overlevelsesstrategi.

En anden væsentlig udvikling i forskningen var skiftet fra at fokusere på skellet mellem modstand og samarbejde, der var den 'anden generations' hovedskelnen, til at skelne mellem de mennesker der opfattedes sig selv som en del af det nationale fællesskab på den ene side og dem som var marginaliseret herfra. Selvom de marginaliserede grupper var meget forskellige havde de det tilfælles at de typisk afviste flertallets værdigrundlag. De systemkritiske grupper tabte krigen om Danmark, uanset om de var tidlige modstandsfolk eller ivrige kollaboratører.³²

²⁸ Ibid., s. 584-587

²⁹ Ibid., s. 587-590

³⁰ Ibid., s. 588

³¹ Ibid., s. 590

³² Ibid., s. 590-591

En ny generation?

Siden befrielsen har forskningen derom altså mere eller mindre været i konstant udvikling, hvilket den givet vis vil fortsætte med fremadrettet. På lignende vis har danskernes holdning til perioden ændret sig i takt med at krigen er kommet længere væk i et tidsperspektiv. Der er efterhånden få danskere i live som også var i live under besættelsen og mange af dem, der var, har været meget unge. Og i takt med at krigen er kommet længere væk har vores forhold til periodens levn også udviklet sig.

Et af de levn som af åbenlyse grunde er svære at komme uden om, sommetider bogstavelig talt, er bunkerne på den jyske vestkyst, som var en del af Atlantvolden. I anden bind af *Atlantvolden i Nordjylland* afdækker Chrestina Dahl "... udviklingen fra 1945, hvor bunkerne blev betragtet som affald fra en trist periode i Danmarks historie, frem til i dag, hvor der i stigende grad bliver set en værdi i bunkerne som kulturhistoriske levn."³³ Allerede kort efter Danmarks befrielse var der mange som ønskede at få fjernet de bunkers, der ikke skulle genanvendes af de danske forsvar. Nogle anlæg blev murret til og dækket med jord, mens bunkere som lå i vejen blev fjernet. Generelt var der altså et ønske om at fjerne flest bunkere muligt, men som Dahl påpeger blev størstedelen liggende af økonomiske årsager.

Den umiddelbare oprydning af bunkerne var afsluttet i 1947, men i befolkningen herskede der fortsat et ønske om at få dem fjernet helt frem til 1970'erne. Ifølge de aviser som udgør en del af Dahls kildemateriale var årsagerne til, at bunkerne ønskes fjernet typisk sikkerhed, turisme og naturen. Man var bekymret for at folk skulle komme til skade i og omkring bunkerne, hvilket også skete, sommetider med døden som konsekvens.³⁴ Man var overbevist om at bunkerne havde en direkte negativ effekt på turismen, især fra Tyskland, hvor man ikke ønskede at blive mindet om sin historie og dertil skæmmede bunkerne naturen og gjorde strandene mindre attraktive. Ydermere var der ønsker om at fjerne bunkere i forbindelse med nybyggeri, som var baggrunden for langt de fleste bunkerfjernelser.³⁵

Det var dog ikke alle, som ønskede at få fjernet bunkerne fra det danske landskab. Det blev klart i 1967 da man gav publikum adgang til de store kanonstillinger på Hanstholm havn, hvilket blev et stort tilløbsstykke, og skabte et ønske om at oprette et krigsmuseum i bunkeren. Der skulle dog gå mere end ti år før "Hanstholm Fyr- og bunkermuseum" åbnede. Åbningen blev stærkt kritiseret i medierne for at være et turistmål for nazi-sympatisører, der ikke var kommet sig over krigsnederlaget. Selve oprettelsen af hvad der senere kom til at hedde "Bunkermuseet", var skabte kontrovers i 1970'erne, fordi den stillede spørgsmål til Hæstrups konsensusfortælling om et samlet Danmark imod undertrykkerne.³⁶ Med tiden ændrede de besøgendes ønsker til Bunkermuseets formidling sig, ligesom forskningen gjorde det. I 90'erne opstod der eksempelvis ønsker om også at formidle om tyskernes levestandard i bunkerne,

³³ Jens Andersen et al., *Atlantvolden i Nordjylland; Mennesker og Efterliv*. (Bind II), s. 180

³⁴ Andersen et al., *Atlantvolden bind II*, s. 185-186

³⁵ Ibid., s. 185-189

³⁶ Ibid., s. 189-193

hvilket må siges at være i stor kontrast til den kritik i medierne, som museet modtog, ved blot at åbne.³⁷ Ligeledes påpeger Dahl, at holdningen til de store betonbyggerier blev lempet betydeligt allerede i 80'erne. Der var stigende interesse for bunkerne, hvilket bl.a. forklares med "(...) at besættelsestiden på daværende tidspunkt var ved at blive til historie, og at bunkere som de stort set eneste fysiske levn fra perioden talte til fantasien."³⁸ En af grundene til at perioden var 'ved at blive til historie' findes simpelthen i at flere og flere voksne, var født efter 1945 og således ikke havde traumerne på egen krop. Og selvom interessen steg, mødte bunkerentusiaster stadig modgang, måske fra generationen, som stadig havde besættelsen i deres erindring. Der var altså stadig, en del tabu forbundet med bunkerne.³⁹

Pilen pegede dog ret entydigt mod, at det blev mere og mere acceptabelt at vise interesse for bunkerne, hvilket også blev synligt i museumsverdenen, hvor de kulturhistoriske museer i stigende grad integrerede bunkerne i deres arbejde. Dertil skete der også et 'boom' i åbninger af bunkermuseet i 90'erne.⁴⁰ I samme periode blev det også mere udbredt at formidle en mere kritisk version af historien, som var tilknyttet bunkerne, hvor man i de forrige årtier havde fokuseret på det rent tekniske.⁴¹

Dahl påpeger at man i dag stort set kan formidle alle sider af historien om Atlantvolden, samt bruge nye avancerede teknikker, til at formidle. Eksempelvis har man siden 2007 kunne blive forført af Gestapo i en 3D-lydoplevelse på Bangsbo Fort. Hertil kunne børn deltage i et rolledilemmaspil, hvor de både kunne være modstandsmand og tysk soldat. Ligeledes afholdes der reenactmentarrangementer hvor skuespillere går rundt på fortet iført tyske uniformer. Formidlingen af Atlantvolden, derigennem også besættelsestiden samt modtagelsen heraf, har altså fortsat sin udvikling gennem 00'erne, på en måde som havde været utænkelig i 70'erne og 80'erne.⁴² Der synes at være direkte korrelation mellem tid og hvilke vinkler man 'må' formidle om i forhold til besættelsestiden. I 2013-2014 vandt Facebook-gruppen "Bevar vesterhavs-bunkerne" endda stor tilslutning – altså en bevægelse der gik direkte imod fjernelse af Atlantvolden, som står i stor kontrast til holdningen til bunkerne umiddelbart efter besættelsen.⁴³

Ifølge Inge Adriansen, som har skrevet værket *Erindringssteder i Danmark*, er mindesmærkekulturen altid blevet styrket af krige. Det gælder lige fra Napoleonskrigene til krige i Irak og Afghanistan.⁴⁴ Ydermere er "Fælles historie og myter samt tilknytning til et hjemland, der er et historisk territorium (...) blandt de vigtige elementer i den nationale identitetsdannelse."⁴⁵ Heri spiller mindesmærker som erindringssteder en vigtig rolle, som opretholder af den fælles historie. Snublestenene afviger dog en

³⁷ Ibid., s. 194

³⁸ Ibid., s. 195

³⁹ Ibid., s. 195-197

⁴⁰ Ibid., s. 200-201

⁴¹ Ibid., s. 205

⁴² Ibid., s. 207-209

⁴³ Ibid., s. 213

⁴⁴ Inge Adriansen, *Erindringssteder i Danmark; Monumenter, Mindesmærker og Mødesteder*. (Museum Tusulanums Forlag, 2010), s. 413-414

⁴⁵ Adriansen, *Erindringssteder i Danmark*, s. 413

smule fra den nationale fortælling, som mindesmærker og monumenter normalt er sat i verden for at understøtte. Mere om dette senere.

I sit værk påpeger Adriansen også, at der er en del persongrupper, der ikke bliver repræsenteret i de danske mindesmærker. Især kvinder og arbejdere afspejler denne tendens. Hun peger på to hovedgrunde til denne tendens – eller mangel på samme. Den første er at grupperne havde beskedne samfundsmæssig indflydelse i begyndelse af 1900-tallet, da initiativtagerne for mindesmærker tog fart. Den anden grund er den manglende repræsentation i de respektive komitéer, hvor det i de fleste tilfælde var ældre mænd fra det bedre borgerskab, som havde taktstokken.⁴⁶ Hertil er det nævneværdigt at de to snublestensgrupper i Danmark bestyres af kvinder og at kunstneren Gunter Demnigs 'personale' består af både kvinder og mænd.⁴⁷

Om den danske mindesmærkekultur i et europæisk perspektiv, konkluderer historikeren at Danmarks mest originale kontribution til mindekulturen i Europa findes i de ca. 550 genforeningsmærker og 370 befrielsessten. Originaliteten kommer ved at disse mindesmærker er "... omfattende mindesmærkerejsning nedefra."⁴⁸ Hvilket også er en essentiel del af snublestenene.

Claus Bryld har lige som Adriansen lavet en relevant perspektivering i europæisk kontekst, dog mere generelt til erindring end specifikke erindringssteder. I artiklen *Mellem Holocaust og Gulag* belyser han hvordan forskellige lande har håndteret henholdsvis nazismen/fascismen i Vesteuropa og stalinismen/kommunismen i den tidligere Sovjetunion.⁴⁹ Herunder kaster han også lys på Danmark. Mest relevant er dog hans afsluttende diskussion, hvor han perspektiverer bredt og udforsker hvordan det er muligt at komme tættere på en fælles europæisk erindring. Formålet med en sådan fælles erindring ville være større sammenhæng på tværs af de europæiske grænser. Hertil citerer Bryld Aleida Assmann: "In order to overcome the heroic myths and victimhood contests, we need 'a common European knowledge about ourselves as both perpetrators and victims,' as Péter Esterházy has put it."⁵⁰

Bryld konkluderer at en fælles europæisk erindring er et stykke væk men at erindringssteder, der går på tværs af grænser og nationer er en måde at komme derhen på, så længe disse både tager afstand fra 'Holocaust og Gulag', forstået som ofrene for de totalitære styre i form af nationalsocialismen/Nazityskland og kommunismen/Sovjetunionen "... og unison tilslutning til de universelle principper om demokrati, menneskerettigheder, tolerance og respekt for det enkelte individ."⁵¹ Brylds overvejelser omkring en fælles europæisk erindring er i kongruens med mange af værdierne fra snublestensprojektet. Dette vil blive uddybet senere i opgaven.

⁴⁶ Ibid., s. 424

⁴⁷ Snublestenfyn. "Om os." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.snublestenfyn.dk/om-os> og Snublesten. "Kontakt." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.snublesten.org/kontakt> og Stolpersteine. "Contacts." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.stolpersteine.eu/en/contacts/#c273>

⁴⁸ Adriansen, *Erindringssteder i Danmark*, s. 440-441

⁴⁹ Claus Bryld. "Kildekunst; Historiske og kulturhistoriske studier." *Festskrift til John T. Lauridsen, Bind I* (2016), s. 507-516

⁵⁰ Bryld "Mellem Holocaust og Gulag", s. 535

⁵¹ Ibid., s. 537

Disse forskningstendenser, der er relativt nye, peger måske på at man er parat til endnu en generation, som indebærer nuancerne fra den tredje generation, men uden at folk bliver fornærmet. Dette perspektiv vil blive udforsket senere i opgaven.

Snublesten

Som før nævnt findes der stort set ingen forskning om snublesten på dansk eller i dansk kontekst. Det hænger formentligt sammen med, at de første snublesten først kom til Danmark i 2019.⁵² Dog findes der relevant international forskning, som vil blive præsenteret her.

Filosoffen Lars Östman har skrevet bogen *The Stolpersteine and Commemoration of Life, Death and Government*, hvor han bl.a. undersøger en meget udbredt misforståelse omkring snublestenene. Misforståelsen findes både i den almindelige perception af snublestenene og i forskningen. Den går ud på, at mange tror, at mindesmærket udelukkende er lagt for jødiske ofre. Og dette på trods af at der ikke findes nogle beskrivelser af religion, etnicitet eller andre indikatorer om identitet på snublestenene. Östman peger på den skæve fordeling af snublesten som en mulig forklaring. I Berlin, som er et af de steder hvor der findes flest snublesten, var 93% af stenene i 2017 dedikeret til jødiske ofre. Hertil mener han at størstedelen af den eksisterende forskning om snublesten er baseret på tysk-jødiske ofre, hvilket er med til at understøtte misforståelse i forskningssammenhænge.⁵³ Det er paradoksalt, at et mindesmærke, der har et stærkt fokus på individer fremfor grupper, bliver fejlfortolket som et minde udelukkende for én gruppe.

En anden kritik, som bliver rejst af forskning i snublesten, forholder sig til, at der findes en overvægt af interesse i tyske snublesten, selvom mindesmærket findes i stort set hele Europa. Denne kritik, som Östman også rejser synes at holde vand.

Snublestenen har også mødt kritik udenfor forskningen. Brett Ashley Kaplan beskriver noget af denne kritik i *Memory as a Fluid Process*, hvor München er et hovedtema. I den sydtyske by har man nemlig valgt at sige nej til at få lagt snublesten i hele byen. Lederne af det jødiske fællesskab i byen har valgt at takke nej til mindesmærket, da man bl.a. mener at det kan fortolkes som, at man træder på ofrene, der jo bliver lagt i fortovet.⁵⁴

Yderligere stiller Östman spørgsmålstegn ved stenenes simplicitet. Han er kritisk overfor hvorledes de er i stand til at formidle de forfærdelige omstændigheder, som ligger til grund for at

⁵² Snublesten. "Nedlæggelser." Konsuleret 20/5/2022. <https://www.snublesten.org/nedlaeggelser>

⁵³ Lars Östman. *The Stolpersteine and the Commemoration of Life, Death and Government; A Philosophical Archaeology*. (Peter Lang, 2018), s. 20-31

⁵⁴ Brett Ashley Kaplan. *Memory as a Fluid Process; James Friedman's "12 Nazi Concentrations Camps" and Gunter Demnig's Stolpersteine*. (Shofar, 2019), s. 62

personen blev et offer. Filosofen mener derfor, at der er en risiko for at snublesten undervurderer og misrepræsenterer den begivenhed der førte til ofrets død.⁵⁵

I *Agents of Memorialization* giver Matthew Cook og Micheline Riemsdijk et bud på hvorfor forskningen inden for snublesten er så fokuseret på Tyskland og Berlin. De påpeger, at der i Berlin findes en særlig kultur inden for mindesmærker, der opstod efter murens fald i 1989. Disse mindesmærker er ofte statssponsorerede og dedikerede til én bestemt befolkningsgruppe. Det kan eksempelvis være ”Memorial to the Murdered Jews of Europe” som Östman bruger som eksempel. I kontrast dertil er snublestenene for alle grupper og et græsrodsmindesmærke som bevidst går uden om staten.⁵⁶

Cook og Riemsdijk samt Kaplan argumenterer for, at snublesten kan være med til at skabe en forbindelse mellem fortiden og nutiden.⁵⁷ Sidstnævnte mener sågar, at denne type mindesmærke har potentiale til at skabe positiv handling i nutiden ved at lade folk interagere med fortiden. Han argumenterer for at de kan være med til at skabe samhørighed mellem mennesker, hvilket til forveksling minder om Claus Bryld argument om de positive udsigter med en form for fælles europæisk erindring.⁵⁸

Spisebordserindring

Claus Bryld og Anette Warrings samt Nils Arne Sørensens fremgangsmåder benytter sig af offentlig historiebrug som deres primære kildemateriale. I stedet for at analysere offentlig historiebrug for at undersøge den kollektive erindring, vil jeg gennem mine interviews undersøge danskernes historiebrug i hverdagen eller ’spisebordserindring’.

I kølvandet på Bryld og Warrings udgivelse af *Besættelsestiden som kollektiv erindring*, opstod der kritik af, at den nationalt kollektive erindring om besættelsen som blev karakteriseret, ikke stemte overens med den som folk i hverdagen erindrede. ”Når folk sad rundt om middagsbordene, var det en anden erindring, der blev artikuleret, blev det fremført.”⁵⁹ Herudover påpeger Warring også selv, at der findes mange flere analyser af politisk og offentlig historiebrug, end af den type der bliver vekslet hen over spisebordet, af ’almindelige’ mennesker.⁶⁰ På lignende vis påpeger Rosenzweig og Thelen, at almindelige mennesker, ligesom historikere, konstruerer deres egne narrativer ”... albeit as dinner-table conversations”.⁶¹ Hverdagens historiebrug er et underbelyst område af forskellige grunde. Bl.a. fordi

⁵⁵ Östman. *The Stolpersteine*, s. 36-37

⁵⁶ Matthew Cook og Micheline van Riemsdijk. “Agents of memorialization: Gunter Demnigs Stolpersteine and the individual (re-)creation of a Holocaust landscape in Berlin.” *Journal of Historical Geography*. Vol 42 (2014): 139. Hentet 23/5/2022. <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2013.09.001>

⁵⁷ Cook og Riemsdijk, “Agents of Memorialization”, s. 147

⁵⁸ Kaplan, *Memory as a Fluid Process*, s. 57-65

⁵⁹ Warring ”Erindring og historiebrug”, s. 16

⁶⁰ *Ibid.*, s. 29

⁶¹ Rosenzweig og Thelen “The Presence of the Past”, s. 44

det er et relativt nyt forskningsfelt og fordi forskellige definitioner af noget så essentielt som begrebet 'historie' gør sig gældende i forskningen.⁶²

Der synes altså at være huller i forskningen både inden for erindring og snublesten. Erindringsforskningen har haft fokus på den offentlige historiebrug, hvor almindelige menneskers erindring ikke nødvendigvis kommer til udtryk. Dansk snublestensforskning er stort set ikkeeksisterende og den internationale forskning har en overvægt af interesse for snublestenene i Tyskland, men en begrænset interesse andre steder. For at udfylde disse huller vil den kollektive erindring i Danmark blive undersøgt i forbindelse med det potentielle snublestensprojekt i Frederikshavn Kommune.

Som det vil blive fremført senere, vil denne opgave benytte en række semistrukturerede interviews, som det primære kildemateriale. De mennesker der var gæstfrie nok til at lukke mig ind i deres hjem og lade sig interviewe, inviterede mig altid hen til deres spisebord. Den metodiske fremgang i opgaven, kalder jeg således for 'spisebordserindring'.

Interviews

Når interview metoden anvendes er det vigtigt at overveje, hvad det betyder for den data man indsamler. Interviewet er en måde hvorpå man konstruerer en livshistorie og er en del af en social praksis, hvorfor det er vigtigt at overveje forholdet mellem interviewpersonen og interviewereren.⁶³ Når man interviewer mennesker, er det for at få en indsigt i deres livsverden. "Livsverdenen er den verden, vi kender og møder i hverdagslivet. Det er verden, som den fremtræder for os i en direkte og umiddelbar oplevelse forud for, at vi reflekterer eller teoretiserer over verden."⁶⁴ Det er dog vigtigt at være opmærksom på, at det som fortælles i et interview altid, vil være en samtalekonstruktion. Målet med interviewet som forskningsmetode er at komme så tæt på interviewpersonens oplevelser eller perception som muligt og "... i sidste ende formulere et kohærent og teoretisk velinformeret tredjepersons-perspektiv på oplevelsen i en eventuel skriftlig rapport."⁶⁵

Interviewmetoden har den fordel, at den er fleksibel. Den kan tage hensyn til interviewpersonen, hvilket er en fordel da den derved har potentiale til at komme tættere på den menneskelige virkelighed. Sproget er med til at forme, identificerer og formulere mennesker egentlige tanker, hvilket gør interviews til en spændende metode.⁶⁶

Et interview, der har en løsere struktur, har den fordel at det er fleksibelt og har potentiale til at komme helt tæt på en livsverden. Men med den ulempe, at det nemt kan skride for langt væk fra det egentlige fokus og derved give en masse ubrugelige data. Hertil er det altid vigtigt at være opmærksom

⁶² Bernard Eric Jensen "Historie – livsverden og fag", (Gyldendal 2006), s. 67

⁶³ Lene Tanggaard og Svend Brinkmann. *Kvalitative metoder; En grundbog*. (Hans Reitzels Forlag, 2015), s. 30

⁶⁴ Tanggaard og Brinkmann. *Interviewet*, s. 31

⁶⁵ *Ibid.*, s. 31

⁶⁶ *Ibid.*, s. 33-34

på 'pleaser-effekten'. I et interview kan effekten opstå når interviewpersonen svarer af ren pligt og "... for ikke at skuffe den venlige dame i telefonen".⁶⁷

Der findes mange interviewformer som varierer i graden af struktur. For at undersøge danskernes kollektive erindring om besættelsestiden, jeg det semistrukturerede interview anvendes. Det er, som navnet indikerer, et interview hvor der findes en klar struktur, men denne kan ofte blive brudt i løbet af interviewet. Den giver interviewereren mulighed for at forberede sig på forhånd, samtidig med at den giver fleksibilitet til at grave dybere i interessante og relevante svar fra interviewpersonen. Den strukturerede del af metoden tager form i en interviewguide, som består af forskningsspørgsmål og interviewspørgsmål. Forskningsspørgsmålene er de spørgsmål som interviewereren ønsker at være i stand til at svare på efter interviewet. De er ofte meget tekniske og de er baseret på den forskning som interviewpersonen har lavet på emnet inden interviewet. Interviewspørgsmålene er de spørgsmål som bliver stillet til interviewpersonen. De er formuleret mere mundrette og på et hverdagsprog, som ikke-specialister på området kan forstå. Spørgsmålene følges ikke nødvendigvis i en bestemt rækkefølge eller slavisk, men fungerer som en guide, som sørger for at interviewet ikke kommer til at omhandle unødvendige informationer.⁶⁸

I alt er syv interviews med ni mennesker blevet til. Fire af interviewene blev lavet hos folk, som potentielt skal have en snublesten foran deres hjem, hvoraf to af interviewene foregik med to personer på en gang. Disse interviews er de primære interviews, som vil blive behandlet i analysen. I opgaven bliver disse personer referet til som respondenter. Herudover blev der foretaget tre interviews med forskellige mennesker, som kunne give viden om relevante forhold. Disse interviews var med de danske snublestensgrupper i form af Henriette Harris fra Snublesten Danmark og Ninon Schloss fra Snublesten Fyn. Det sidste interview var med Birgit S. Hansen, som er borgmester i Frederikshavn Kommune.

Erindring og historiebrug

Erindring er et begreb som benyttes af en bred vifte af fagligheder. Det anvendes på mange forskellige måder afhængigt af hvilke fagområde der tales om, men generelt er der enighed om, at erindring "... ikke i første række forstås som en rekonstruktion af noget fortidigt, men snarere handler om at stilskrive det fortidige betydning i en nutidig sammenhæng."⁶⁹ Erindring skal således ikke forstås som 'hukommelse' eller de ting som vi kan huske, men snarere som et begreb der bygger på en forståelse af en indbygget socialitet.⁷⁰

⁶⁷ Ibid., s. 35-36

⁶⁸ Ibid., s. 37-40

⁶⁹ Warring "Erindring og historiebrug", s. 13

⁷⁰ Ibid., s. 12-14

Kollektiv erindring

Ifølge Maurice Halbwachs, der tilskrives at stå bag begrebet, tjener kollektive erindringer altid nutidige formål. Vi genskaber hele tiden fortiden i vores erindring og for hver gang reduceres den oprindelige oplevelse gradvist til et stereotypet billede, som former kollektive erindringer. Herudover påpeger Halbwachs, at kollektive erindringer er manifestationer af gruppers identitet.⁷¹ Dog mener nyere forskning inden for området, at erindringen både er kollektiv og individuel men er så tæt vævet sammen, at det er svært at adskille dem.⁷²

Begrebet kollektiv erindring hænger tæt sammen med begrebet historiebevidsthed. I denne opgave vil den kollektive erindring bruges som en samlebetegnelse for den samlede erindring, som bliver fremanalyseret fra interviewene. Respondenternes individuelle erindring vil blive analyseret, for at finde forskelle der adskiller dem i interviewene, samt ligheder, der giver udtryk for den kollektive erindring.

Historiebrug

Historiebrug kan være mange ting. Sætter man sig foran fjernsynet og ser det danske fodboldlandshold spille med sin familie eller venner, vil samtalerne måske glide hen på Christian Eriksens kollaps til EM 2020, der blev afholdt i 2021. Der udveksles anekdoter om hvor man hver især befandt sig, og hvordan man reagerede. Derefter vil samtalen lande på den gode folkestemning, efter fjernelsen af de fleste Corona restriktioner og det gode vejr hen over sommeren. Det er heller ikke utænkeligt at samtalen vil lande på EM i 1992. Således kan historiebrug eksemplificeres. Begrebet ækvivalerer i øvrigt visse forståelser af begrebet erindring, ifølge Warring.⁷³

For at analysere den menige mands historiebrug anvendes Bernard Eric Jensens typologi for interesse for historie og brugen af historie. Denne typologi tager afsæt i historiebevidsthedsbegrebet, der defineres på følgende vis:

”Historiebevidsthed tager afsæt i det forhold, at fortiden er til stede i nutiden som erindring og fortidsfortolkning, og at fremtiden er til stede som et sæt forventninger. Begrebet retter altså opmærksomheden mod det menneskelige eksistensvilkår, at i en levet nutid indgår der altid såvel en erindret fortid som en forventet fremtid.”⁷⁴

Med historiebevidsthedsbegrebet fokuseres der på hvordan historie frembringes eller produceres. Begrebet er et forsøg på at klarlægge, hvad der kendetegner menneskers livshistorier som proces.⁷⁵

⁷¹ Ibid., s. 12-15

⁷² Claus Bryld. *Min Besættelse; 50 års livtag med historien*. (Roskilde Universitetsforlag, 2015), s. 122

⁷³ Warring ”Erindring og historiebrug”, s. 12-13

⁷⁴ Jensen. *Historie*, s. 58-59

⁷⁵ Ibid., s. 58

Jensens typologi er teoretisk opdelt i idealtyper med 'pragmatisk historieinteresse' på den ene side og 'antikvarisk historieinteresse' på den anden. I praksis kan der dog også være tale om en glidende overgang mellem de to.

Brugen af historie vil ofte være styret af en kontant og pragmatisk interesse. Den pragmatiske historieinteresse anser fortiden som et forrådskammer af erfaringer, og søger et sammenspil mellem beskæftigelsen med noget fortidigt på den ene side, og ens nutidige erfaringer og interesser på den anden. Men ikke alle former for historiebrug baseres på pragmatisme. Der findes også historiebrug, som bundes i fascination og interesser – den antikvariske historieinteresse. Den type manifesterer sig eksempelvis i at samle på gamle ting.

Hvis man tager udgangspunkt i den ovenstående definition af historiebevidsthed, hvor fortidsfortolkninger, nutidsforståelser og fremtidsforventninger fungerer i et løbende samspil, kan historiebrug også opdeles med afsæt i en tidsakse der strukturerer 'den levende historie'. Således er det muligt at analysere hvorvidt det er det fortidige, nutidige eller fremtidige der er dominerende i et specifikt tilfælde. Er det fortidsfortolkende dominerende er der tale om historiebevidsthedens erindrende funktion, som både er forenelig med den pragmatiske såvel som den antikvariske historieinteresse. Bruger mennesker derimod deres historiebevidsthed til at vurdere hvad der kendetegner en foreliggende situation, er der tale om den diagnosticerende funktion. Det vil typisk komme til udtryk i en samtidsanalyse. Når historiebevidstheden bruges til at udvikle fremtidsforventninger, er der tale om den anticiperende funktion. Både den diagnosticerende og anticiperende funktion er forenelige med både pragmatisk og antikvarisk historieinteresse. Det er i øvrigt vigtigt at notere, at de erindrende, diagnosticerende og anticiperende funktioner ikke er gensidigt udelukkende samt, at de kan overlappe.⁷⁶

Herudover er historiebevidsthed en integreret del af menneskers identitetsdannelse. Historiebevidsthed indgår både i personlige såvel som kollektive identiteter. Det kræver en fortids-, nutids- og fremtidsdimension at opbygge et 'jeg' og et 'vi' og det er en forudsætning for et handlingsdygtigt menneske at være i stand til at se sammenhænge mellem fortid, nutid og fremtid. I forhold til identitet bliver historiebevidsthed anvendt til at svare på spørgsmål som:

”Hvem er jeg/vi? Hvordan er jeg/vi blevet den/dem, som jeg/vi er? (erindrende), Hvad kendetegner den situation, som jeg/vi nu befinder mig/os i? (diagnosticerende), Hvor kan/vil jeg/vi bevæge mig/os i? (anticiperende funktion).”⁷⁷

Disse typologier som Jensen har opstillet, vil blive brugt til at analysere respondenternes kollektive erindring, samt hvad der ligger til grund for den, gennem deres historiebrug og interesse. Foruden

⁷⁶ Ibid., s. 66-70

⁷⁷ Ibid., s. 68

typologierne vil begrebet 'erindringssteder' og 'erindringsfællesskaber' anvendes til at analysere respondenternes kollektive erindring.

Erindringssteder

Pierre Nora, som siges at være faderen bag begrebet erindringssteder, definerer begrebet således: "A lieu de mémoire is any significant entity, whether material or non-material in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community".⁷⁸

En forudsætning for noget bliver til et erindringssted er et 'erindringsfælleskab', hvilket er en betegnelse for en gruppe mennesker, der har den samme fortolkning af fortiden. Det påpeger Inge Adriansen i sin bog fra 2010 *Erindringssteder i Danmark*. Det er fortolkningen i fællesskabet, der først og fremmest er med til at gøre noget til et erindringssted. Et erindringsfælleskab kan være situeret i bosted, familie, arbejde, køn, religion osv. Mange af fællesskaberne er "forestillede fællesskaber", da de har en opfattelse af fællesskaber med mennesker de ikke kender og aldrig har mødt.⁷⁹ Erindringsfællesskabet er det 'community' som Nora referer til i sin definition af erindringssteder.

Adriansens kildemateriale består hovedsageligt i de fysiske og geografiske manifestationer der findes i det danske landskab. Ikke desto mindre inddrager hun ritualer, mindehøjtideligheder og jubilæer i sin analyse. Et erindringssted behøver nemlig ikke at være fysisk. De kan også være immaterielt, eksempelvis i form af traditioner.

Herudover har hun en interessant pointe om glemte erindringssteder. Hun påpeger at et erindringssted har en risiko for at blive glemt, hvis dets budskab ikke indgår i et erindringsfælleskab. Hun bruger Mindehøjen i Søndermarken som et eksempel herpå. Mindehøjen er et erindringssted for danske udvandrere, men af sagens natur ligger disse skæbner langt væk fra danskernes som erindringsfælleskabs kollektive erindring.⁸⁰

Analyse

For at undersøge hvordan den kollektive erindring hos respondenterne kommer til udtryk, vil interviewene blive analyseret ved hjælp af de førnævnte teoretiske begreber. Afsnittet er struktureret efter de forskningsspørgsmål, der blev udarbejdet til de semistrukturerede interviews. Herudover vil afsnittet også undersøge nogle af de samtaler, der kom frem i interviewene som ikke var planlagte eller forudset, men alligevel var interessante i lys af problemformuleringen. Det er vigtigt at notere, at nogle emner i interviewene passer ind under mere end ét forskningsspørgsmål.

⁷⁸ Pierre Nora. *Realms of Memory; Volume I: Conflicts and Divisions*. (Columbia University Press, 1992.), s. xvii

⁷⁹ Adriansen, *Erindringssteder i Danmark*, s. 21

⁸⁰ *Ibid.*, s. 17-18

Det første interview med en borger, foregik i den lille fiskerby Strandby, som ligger ca. 6 km nord for Frederikshavn. Inden interviewet startede, blev der givet hånd, hilst på hunden Axel og tilbudt kaffe. Med en kop i hånden og en nysgerrig fransk bulldog ved fødderne, bad intervieweren om en underskrift på en samtykkeerklæring. Samtidig blev det forklaret, at interviewpersonens navn blev anonymiseret eksempelvis til Adam og, at adressen naturligvis ikke vil blive offentliggjort. Interviewet foregik hen over spisebordet i hjemmets stue.

Alle borgeres navne og adresser er blevet holdt anonyme, for at overholde love om persondata, men også da det alligevel ikke ville bidrage til undersøgelsen på nogen betydelig måde. I stedet har hver borger fået et alias, for at stadig at gøre det muligt for læseren at differentiere mellem dem. Af samme grund refereres der også til hvilken by de bor i, men altså aldrig deres adresse.

Introduktion

Som en del af interviewguiden var der forberedt en introduktion til projektet. Formålet med introduktionen, var at alle interviewpersoner fik det samme udgangspunkt, for at styrke validiteten af den kvalitative data. I introduktionen blev respondenten præsenteret for, hvad snublesten er og hvordan de fungerer. Herudover blev de respondenter, som boede på en adresse hvor der muligvis kommer en snublesten i fremtiden, præsenteret for offerets historie. Men allerede ved første interview, blev det klart, at det blev en stor udfordring at give alle den samme introduktion i alle interviews:

Interviewer (I): Typisk er det der hvor de boede, nogle gange er det også ved arbejdspladser, i tilfælde hvor man ikke kan finde...

Adam (A): (*Afbryder*) Men det vil sige... den... jeg kan sætte den herude på vores matrikel eller herude på fortovet.

I: Den er altid på offentlig grund, så det vil være i fortovet.

A: I fortovet, ja.

I: Som jo er kommunens... eje.

A: Der er jo også chaussesten, der jo bare skifte sådan en ud.

I: ja lige præcis.⁸¹

Interviewpersonen Adams ivrighed efter at høre hvad projektet gik ud på, er et glimrende eksempel på den nysgerrighed, der opstod blandt næsten samtlige interviewpersoner, når projektet skulle introduceres. Det er fuldkommen forståeligt, og burde måske have været forventet, at en person er ivrig efter at vide hvad der ligger til grund for, at de har lukket en fremmed mand ind i deres hjem. Men det kan også være et udtryk for, at det semistrukturerede interview, fik karakter af en naturlig dialog hvor begge parter bidrager til samtalen. Afbrydelserne kan således også ses som et positivt tegn på validiteten

⁸¹ Interview #2 – Adam fra Strandby (01.29-01.52)

af den kvalitative data, da en afslappet og naturlig stemning hen over spisebordet, kan være med at fjerne noget af pleaser-effekten.

Foruden en introduktion til selve projektet og dets dele, blev respondenterne også præsenteret for det offer, som snublestenen skulle lægges for, samt de basale informationer om ofret. Dette gav også anledning til afbrydelser af den forberedte monolog, på grund af stor nysgerrighed. Et eksempel herpå findes i et interviewet af Dan og Erik, der er maskinmesterstuderende og bor i Frederikshavn, som stillede nysgerrige spørgsmål, mens de blev præsenteret for offerets historie:

Dan (D): (*afbryder*) Det er simpelthen fordi... du siger han blev mis... det var fordi de ikke tog sig af ham eller hvad?

I: Ja altså... jeg er ikke klar over hvor han er blevet skudt henne, men han er blevet skudt et eller andet sted og så har han sikkert, højst sandsynligt, mistet en masse blod. Og så har de ikke behandlet det sår, og så er han samtidig også blevet mishandlet... så ja... til sidst så døde han af det.⁸²

Eksemplet kan ligesom det forrige tolkes som et udtryk for at den valgte interviewmetode, har skabt en naturlig stemning mellem interviewer og interviewpersonerne. Det understreger styrken ved spisebordserindringen, at interviewene fik karakter af en samtale hvor begge parter stiller spørgsmål, fremfor et mere formelt interview, hvor interviewer stiller spørgsmål som bliver besvaret. Herudover er det muligt at Dan fra Frederikshavn fandt det spændene, da offeret også var en ung mand, der boede på samme adresse som ham selv og derigennem havde mulighed for at identificere sig med offeret.

Offeret var Oluf Pedersen, der var en del af den lokale modstandsgruppe 'Stokholmkolonnen'. Han blev såret da han kom i ildkamp med tyske soldater under en våbentransport. Pedersen var egentlig uden for livsfare, men han blev mishandlet af tyske soldater på marinelazerattet på Bangsbostrand Skole. Her fik han ikke den fornødne lægehjælp, hvilket førte til hans død den 5. maj 1945. Han var guldsmed og blev 31 år gammel.⁸³ Pedersens historie er voldsomt tragisk og rejser nogle helt naturlige spørgsmål. Hvor blev han skudt? Hvilke våben transportererede han samt hvorfra og hvortil? Hvordan blev han mishandlet?

Kilderne afslørede desværre ingen af svarende på disse spørgsmål. Men spørgsmålene, naturlige som de er, giver en del af forklaringen på hvorfor respondenterne ofte afbrød den initiale introduktion: ingen af ofrenes fortællinger er komplette.

Heller ingen af ofrenes fortællinger er ens – selvfølgelig. Derfor var interessen for selve offeret følgelig forskellig. Offeret der er tilknyttet Adams adresse i Strandby, hed Christian Peter Pedersen. Han var skipperen på kutteren Dorthea, der sejlede på en mine og eksploderede tæt ved Strandby. Kort

⁸² Interview #6- Dan og Erik fra Frederikshavn (01:30 – 01:50)

⁸³ Bilag 1 – Ofrene for besættelsen i Frederikshavn Kommune, s. 17

før Pedersen var taget afsted, havde han fortalt sine venner at han snart blev 65 og derfor ville gå på pension. Pedersen omkom den 17. oktober 1944 og han var fyldt 65 dagen inden.⁸⁴ Fortællingen er naturligvis også tragisk, men den er mindre dramatisk når man sammenligner den med Pedersens. Det ses også i forskellen på respondentens reaktion. Da han blev spurgt om hvad han synes om, at en person var blevet slået ihjel, som havde samme adresse som ham selv, svarede han: ”Jamen han er jo ikke som sådan blevet slået ihjel. Han har været lidt uheldig. Meget uheldig. Jamen det er da... det ved jeg... det er da meget spændene et eller andet sted.”⁸⁵ Ikke alle ofre er ens. Fortællingen om den unge modstandsmand som blev skudt og døde af sine sår på befrielsesdagen, er hjerteskerende – selv for den mest følelseskolde vendelbo. På den anden side kan fiskerens død karakteriseret som en ulykke, hvilket altid har været en vilkår for fiskere før, under og efter besættelsen.

Den umiddelbare reaktion

”Hvordan forholder folk sig til, at der skal ligge en snublesten i fortovet foran deres hjem?”⁸⁶ Sådan lød Interviewguidens første forskningsspørgsmål. I begyndelsen af interviewet var det vigtigt at få respondentens umiddelbare holdning til projektet, efter de var blevet præsenteret for det, da netop deres umiddelbare holdning til projektet antages at have stor effekt på deres efterfølgende svar. Det er umuligt at kreere verdens største decentrale mindesmærke, uden at møde kritik og modstand, hvilket respondenterne blev gjort opmærksomme på for at give et mere nuanceret billede af snublestenene.

Dog havde ingen respondenter noget negativt at sige om ideen ved at nedlægge snublesten foran deres hjem, hvilket stemmer glimrende overens med den opfattelse både Ninon Schloss og Henriette Harris, fra henholdsvis Snublesten Fyn og Snublesten Danmark, havde af danskernes modtagelse af projektet. Om folks modtagelse af snublesten på Fyn, sagde Ninon Schloss:

Ninon (N): Vi har KUN fået afsindig positiv respons. Lige fra USA hvor der sidder nogle efterkommere og de er rørt til tårer, at vi vil minde deres familie. Og de naboer der har boet der (*indforstået naboer til snublesten*), vi har KUN ros og ros og taknemmelighed. Og det er faktisk det, hvis du spørger ”hvad får os til at fortsætte?”, det er simpelthen... folk er SÅ taknemmelige for vores arbejde. Det er simpelthen bare KÆMPE arbejde, men når vi så møder den taknemmelighed så... YES så gør vi det sgu!

I: Det er dejligt!

N: Ja, det er virkelig godt! Vi har ikke mødt nogen der har sagt nej tak.

⁸⁴ Bilag 1 – Ofrene for besættelsen i Frederikshavn Kommune, s. 20

⁸⁵ Interview #2– Adam fra Strandby (03:55-04:17)

⁸⁶ Bilag 2– Interviewguide

På lignende vis udtalte Henriette Harris at ”... for 95% vedkommende har vi oplevet positive reaktioner.”⁸⁷ Det er vigtigt at notere, da det peger på at respondenterne ikke har været påvirket af ’pleaser-effekten’, når de udtalte at de fandt projektet spændene og interessant. For yderligere at komme pleaser-effekten til livs, blev respondenterne også præsenteret for noget af den førnævnte kritik, som snublestenene har modtaget. Eksempelvis at man i München har frabedt sig mindesmærket, da man finder det nedværdigende at ’træde på folk’.⁸⁸

I: Det er bl.a. blevet kritiseret for, der er nogle der synes det er lidt voldsomt at der foran sin dør... der ligger det man godt kan kald lidt en gravsten, den har lidt samme karakteristika som en gravsten. Det er der nogle der synes er lidt voldsomt, bare for at give et eksempel.

Berit (B): Ja det forstår jeg egentlig godt. Men et eller andet sted er det jo også bare et menneske, altså det er jo egentlig et menneske. Og personen har jo egentlig ikke haft noget med krigen, som sådan, at gøre. Mennesket er selvfølgelig bare død i forbindelse med en krig. Jeg tænker at fred være med det, ik altså?⁸⁹

Berit fra Sæby var den eneste af respondenterne, der potentielt set skal bo ved en snublesten, som kunne forstå noget af kritikken af mindesmærket. Til gengæld var hun, ligesom samtlige respondenter, ikke enig i kritikken. Selvom ingen af respondenterne kunne sætte sig ind i kritikken, var det vigtigt at gøre opmærksom på den. Det gjorde det muligt for respondenterne at have et mere nuanceret blik på projektet fra start, samtidig med at interviewpersonen kommer sin subjektivitet i møde – noget som Claus Bryld og Anette Warring understreger vigtigheden af i *Besættelsen Som Kollektiverindring*.⁹⁰ Med andre ord var det vigtigt som interviewperson at komme sin subjektivitet i møde, ved at fremhæve positive og negative opfattelser af projektet. På den måde kommer man tættest muligt på at give en objektiv beskrivelse af projektet, og undgår at lade ens egne interesser påvirke interviewet.

Generelt var stemningen omkring projektet, når det blev præsenteret for respondenterne, meget positiv. Det afspejles i Dan fra Frederikshavns umiddelbare første reaktion på projektet. ”Det er sjovt, at han har boet her.”⁹¹ Det er interessant at der fandtes så stor enighed blandt respondenterne. En del af forklaringen kan måske findes ved at spørge: Hvorfor siger folk ja til at deltage i undersøgelse? Svaret herpå må givetvis være, at det er folk som synes, at projektet lyder spændene og gerne vil lære mere om det.

Derfor var det også relevant at spørge borgmester i Frederikshavn Kommune Birgit S. Hansen, om hvad hun troede, at frederikshavnerne ville sige til at få snublesten i sin kommune. Siden samtlige

⁸⁷ Interview #3- Henriette Harris fra Snublesten Danmark

⁸⁸ Kaplan, *Memory as a Fluid Process*, s. 64-65

⁸⁹ Interview #5 – Berit fra Sæby (06:30-07:15)

⁹⁰ Bryld og Warring, *Besættelsen Som Kollektiverindring*, s. 23-24

⁹¹ Interview #6 – Dan og Erik fra Frederikshavn (04:00-04:05)

respondenter forholdt sig meget positivt til snublestenene, var det fordelagtigt at få et mere nuanceret perspektiv på kommunens borgere, hvilket en rutineret borgmester må antages at have. Hertil kommenterede Hansen, at man "... ikke kan slette historien", samt at den skal huskes "... for at leve i dag og forberede os til fremtiden".⁹² Herudover påpeger hun hvordan besættelsestiden har præget kommunen, hvilket bl.a. er manifesteret i mindesmærker i kirkerne, befrielsessten og museer. Alligevel synes hun, at det er vigtigt at "... vi fortsat skal minde hinanden om det og lære af det og måske lave noget som de her snublesten".⁹³

Hun kunne dog også forestille sig at nogle borgere, kunne finde på at forholde sig kritisk til mindesmærket. Det baserer hun på tidligere reaktioner fra borgere, bl.a. på krigs-reenactments:

Birgit S. Hansen (BSH): Den anden ting er at vi har oplevet når de unge mennesker (...) fra Tyskland, der kommer op og skal passe de her krigsgrave i Frederikshavn, at det rykker i nogen. 'Hvorfor kommer der tyske soldater i uniformer og går på kirkegården?'. (...) Det her er en hårfin balance om... nogle siger 'kan vi ikke lade være med at blive ved med at minde hinanden om...' og det siger jeg 'nej det kan vi ikke, det går jo ikke væk'. Så det var bare for at sige, at der ikke er noget enkelt svar på det her. Der vil være nogen som det prikker til på en ikke god måde og så vil der være nogen der tænker: 'det er fint, det er godt, det skal vi og det er jo ofre' og så videre.⁹⁴

Borgmesteren giver udtryk for, at der er nogle borgere i kommunen, der har problemer med at blive konfronteret/møde krigen. Det er blandt andet kommet til udtryk når unge fra venskabsbyen Bremerhaven kommer til Frederikshavn for at 'passe' krigsgravene. Denne type borger er ikke repræsenteret i interviewene ved potentielle snublestenslokationer. Selvom nogle ikke ønskede at deltage i et interview, var der ingen der gav udtryk for at det var på grund af modstand til et nyt mindesmærke. Tværtimod takkede eventuelle respondenter nej på grund af travlhed, eller ved ikke at svare overhovedet. Dette tolkes i højere grad som indifferens, end som et ønske om at 'lade være med at minde hinanden om det', som borgmesteren formulerede nogle borgeres ønske om ikke at konfrontere fortiden yderligere.

Yderligere kan de borgere, som tidligere har haft en negativ reaktion på 'tyske soldater i uniform', tilhøre den generation, som var i live under den tyske besættelse af Danmark. Denne generation er heller repræsenteret i respondenterne.

⁹² Interview #7 – Borgmester Birgit S. Hansen (07:24-07:40)

⁹³ Interview #7 – Borgmester Birgit S. Hansen (07:24-08:30)

⁹⁴ Interview #7 – Borgmester Birgit S. Hansen (07:24-09:21)

Hvilke erindringssteder forbinder respondenterne med besættelsestiden?

”Hvilke erindringssteder tilknytter folk besættelsestiden og hvilke forhold har de til dem?”⁹⁵ Sådan lød det andet forskningsspørgsmål i interviewguiden. For at undersøge hvilke erindringssteder respondenterne forbandt med besættelsestiden blev de bl.a. spurgt ind til hvilke steder de forbandt med perioden. Der var forberedt interviewspørgsmål til både fysiske og immaterielle erindringssteder. Herudover gav respondenterne ofte udtryk for at tilhøre et bestemt erindringsfællesskab, uden at blive spurgt ind hertil. Langt de fleste respondenter nævnte på en eller anden måde Atlantvolden, som bestemt lever op til Noras definition af et erindringssted som et sted, der ”... has become a symbolic element of the memorial heritage of any community.”⁹⁶

Atlantvolden

Nogle erindringssteder er mere åbenlyse end andre. I Frederikshavn Kommune er der særligt ét sted, der fylder meget, både fysisk og i borgernes erindring: Atlantvolden. Det monumentale forsvarsværk, som strækker sig langs hele Europas vestkyst, skulle forsvare tyskernes erobrede territorier mod eventuelle angreb fra vest. Atlantvolden blev nødvendig efter Adolf Hitler, den 22. juni 1941, havde indledt angrebet på Sovjetunionen, med en overbevisning om at det ville være overstået på et par måneder. Det krævede at flytte store mængder tropper mod øst og derved svække fronten i vest, hvilket blev anset som en kalkuleret risiko. Tyskerne, som ellers har ry for at være dygtige ingeniører, miscalculerede og havde ikke forudset sovjeternes sejlivede modstand. Herudover blev det ikke nemmere for den tyske værnemagt, da de russiske jordveje blev til mudder, hvilket bidrog til at offensiven i øst gik i stå. Den blottede vestfront var nu ikke længere et kortvarigt problem og Hitler måtte planlægge herefter. Løsningen på problemet var at starte konstruktionen af en forstærket befæstning af Vesteuropas kyster. Atlantvolden skulle gøre det muligt at besejre en hver form for forsøg på landgang, med så få tropper som muligt. Bunkerne skulle sikre troppernes overlevelse.⁹⁷

Bangsbo Fort, som er en del af Atlantvolden, er et tydeligt fysisk erindringssted for respondenterne. Det blev bl.a. evident under interviewet med Adam fra Strandby, der var en af de respondenter, som selv bragte de store betonklodser op i interviewet:

I: Bruger i de lokale steder, altså... kan I finde på at tage en lørdag på museum?

A: Ikke... Nej vi tager ikke på museum men vi kan godt gå rundt oppe ved bunkerne heroppe i det sydlige Frederikshavn og kigge deroppe, men det er ikke sådant at... nej vi går ikke på museum.⁹⁸

⁹⁵ Bilag 2 – Interviewguide

⁹⁶ Nora. *Realms of Memory*, s. xvii

⁹⁷ Jens Andersen. *Atlantvolden i Nordjylland; Hitlers Krig og Befæstningen af Nordjylland*. (Bind I). (Museum Thy, 2018), s. 90-119

⁹⁸ Interview #2- Adam fra Strandby (15:10-15:30)

Selvom Adam svarede, at han ikke kunne finde på at tage en lørdagstur på museum med familien, nævner han selv i interviewet, at han de godt kunne finde på at tage på Bangsbo Fort og udforske bunkerne. Bangsbo Fort er en del af Nordjyllands Kystmuseum, som er placeret i og omkring de bunkere, der blev bygget som en del af Atlantvolden. Frem til 1945 blev der bygget 70 bunkere i et befæstningsanlæg som det danske søværn udbyggede under den kolde krig, med yderligere ti bunkere. Ca. 20 af bunkerne bruges af museet til udstillinger og formidling.⁹⁹

Det er meget muligt at bunkerne ikke bliver anerkendt som et museum, da en del af bunkerne altid står åbne, naturligvis uden genstande, og derfor ikke bliver opfattet som et klassisk museum, med udstillede genstande og beskrivende tekster. Alligevel finder Adam bunkerne interessante og nævner selv en fascination af de store mængder beton, som er blevet brugt til at bygge dem.

Hans fascination af bunkerne er meget interessant da han tidligere i interviewet fortalte, at ”død og ødelæggelse det gider jeg ikke at se”, da han blev spurgt ind til hvorvidt han så film om Anden Verdenskrig.¹⁰⁰ At være interesseret i bunkerne samtidig med at han aktivt undgik at se krig, død og ødelæggelse i TV og sin nyhedsstrøm syntes at være et klart udtryk for en perception af Atlantvolden, som er markant anderledes, end den var i perioden efter befrielsen.¹⁰¹ Herudover kan det synes paradoksalt at han tidligere havde udtalt at han ”... snakker ALDRIG nogensinde Anden Verdenskrig”¹⁰² eller om historie generelt i hverdagen, men tydeligvis finder bunkerne interessevækkende. Interessen syntes dog at komme fra selve bunkernes byggemetode og det tekniske, snarere end deres historiske signifikans.

I: Når du synes at det er spændene så er det ikke fordi du tænker på krig og sådan noget, så er det mere...

A: (*Afbryder*) Nu var vi oppe og se oppe i Hanstholm der var vi faktisk oppe i efteråret lige og se museet med nogle kammerater og noget. Det var, syntes jeg, meget spændene lige og se hvordan og hvorledes

I: Er det så det tekniske der er interessant?

A: Ja men der er da også, ja. Hvordan det er bygget op og sådan noget, altså det er bare, altså primitivt. Der var ikke mere end der lige skulle være.¹⁰³

Interessen ser altså ud til at stamme fra en generel interesse i selve håndværket bag at bygge en bunker. Det synes yderligere at understrege en ændring i perceptionen af Atlantvolden, hvilket yderligere

⁹⁹ Kystmuseet. “Bangsbo Fort.” Konsulteret 30/6/2022 <https://www.kystmuseet.dk/besoeg-os/kystmuseet-bangsbo-fort/om-kystmuseet-bangsbo-fort/>

¹⁰⁰ Interview #2 Adam fra Strandby (09.00–09.25)

¹⁰¹ Andersen et al. *Atlantvolden bind II*, s. 185-186

¹⁰² Interview #2 – Adam fra Strandby (06:59-07:20)

¹⁰³ Interview #2 – Adam fra Strandby (15:35-16:00)

stemmer overens med Chrestina Dahls forskning, der bl.a. kom frem til at bunkerne var 'blevet historie' i folks bevidsthed.¹⁰⁴ Derfor er bunkerne et interessant sted, i stedet for at være et ar på sjælen, som det muligvis vil være for en person der oplevede 'de fem mørke år'.

Det er interessant at Adam fortæller, at han ikke er historieinteresseret, men alligevel finder tid til at besøge to forskellige bunkermuseer, i form af Bangsbo Fort, der er en del af Nordjyllands Kystmuseum, samt Bunkermuseet Hanstholm. Det kan måske forklares som en diskrepans i forhold til betydningen af ordet 'historie'. Som Anette Warring påpeger, er der ofte forskel på hvordan lægfolk og professionelle (eller studerende) forstår og bruger begrebet. Fagfolk sætter f.eks. lighedstegn mellem historie og fortid, hvor lægfolk i højere grad opfatter det "... som unyttigt og noget fjernt tilknyttet til skole og faghistorikeres historieskrivning."¹⁰⁵ Det stemmer også overens med Rosenzweig og Thelens forskning, som viste at mange amerikanere fandt historieundervisning i deres skoletid "... boring".¹⁰⁶ Hvis en respondent forbinder det at snakke om historie i hverdagen, med at læse tykke bøger om store slag og socioøkonomiske ændringer i samfundsstrukturen, vil de fleste 'almindelige' danskere formentlig svare, at det ikke er noget de gør. Men bruges en bredere forståelse af historiebegrebet, à la Rosenzweig og Thelen hvor begrebet også kan forstås som 'fortiden', kan der ikke herske nogen tvivl om, at Adam fra Strandby har en interesse i historie, om end den ikke er dominerende i hans selvforståelse.

Det er også værd at overveje hvorvidt spørgsmålet, der lød: "Er besættelsestiden eller Anden Verdenskrig, noget som du forholder dig til i hverdagen?" i virkeligheden skulle have været formuleret i form af 'hvordan' personen kunne finde på at beskæftige sig med besættelsestiden eller Anden Verdenskrig. Det kunne dog muligvis forøge risikoen for en 'pleaser-effekt', da interviewpersonen muligvis ville føle sig tvunget til at finde et svar på spørgsmålet.

Det var ikke kun Adam fra Strandby, der selv nævnte bunkerne ved Bangsbo Fort under interviewene. Flere respondenter nævnte uafhængigt af hinanden, det store forsvarsanlæg, inklusiv Berit fra Sæby. Da hun blev spurgt om hvorvidt hun havde nogle forbehold overfor at have en snublesten foran sit hus, svarede hun afvisende.

I: Det er blandt andet blevet kritiseret for, der er nogle der synes det er lidt voldsomt, at der foran sin dør... der ligger det man godt kan kalde lidt en gravsten, den har lidt samme karakteristika som en gravsten. Det er der nogle der synes er lidt voldsomt, bare for at give et eksempel.

B: ... Vi bevarer da så mange andre ting fra krigens tid af. Man kan bare køre i forhold til det med kyst... altså oppe ved de bunkers deroppe. Altså vi mindes jo mange andre ting, så altså jeg tænker da, hvorfor ikke? Hvorfor ikke lige så godt mindes de mennesker der

¹⁰⁴ Andersen et al. *Atlantvolden bind II*, s. 195

¹⁰⁵ Warring, "Erindring og historiebrug", s. 28

¹⁰⁶ Rosenzweig og Thelen "The Presence of the Past", s. 44-45

har gjort noget, altså jeg tænker det er da bare... jeg synes det er vigtigt. Jeg synes faktisk kun det er positivt, det må jeg sige.¹⁰⁷

I samtlige interviews, gik samtalen på den ene eller anden måde hen på bunkerne, hvilket delvist kan skyldes bunkernes enorme fysiske tilstedeværelse i Frederikshavn Kommune, hvor de er noget af det første man ser hvis man kommer til byen fra syd. Bangsbo Fort som et eksisterende erindringssted for besættelsestiden, forudsætter måske også at snublesten ikke bliver et glemt erindringssted, som Inge Adriansen kalder erindringssteder, der ligger for langt væk fra den kollektive erindring.¹⁰⁸

Lige som Adam udtrykte Berit også fascination over bunkernes konstruktion. Desuden havde hun umiddelbart større viden om bunkerne som en del af Atlantvolden, hvilket højst sandsynligt kan tilskrives, at hun selv nævnte, at hun 'var meget historieinteressert'.¹⁰⁹

I: Er der nogle... sådan... steder, altså fysiske steder, der sådan springer frem som du tænker på?

B: ... I Danmark der er det sådan meget... kyststrækningerne bestemte steder og så er det Berlin fordi jeg synes det er et interessant sted...

I: Når du siger kyststrækningerne...

B: Jamen altså sådan generelt vestkysten, ik? Den der, med de bunkere der blev sat, altså. Den der strategi med hvorfor lige det og hvorfor lige det deroppe, altså... Det var jo nogle kloge mennesker, det var nogle kloge ingeniører der har siddet og lagt strategisk... Og allerede på det tidspunkt, hvordan kunne man vide det, man havde ikke satellit overblik? (*begge griner*) Hvordan kunne man? Det er mere det jeg tænker, altså det er sgu da interessant!¹¹⁰

Udover at Berit viser en fascination af det store bunkeranlæg, giver hun også udtryk for en udvidet viden omkring dets rolle i Atlantvolden. Selvom hun ikke bruger begrebet 'Atlantvolden', er det tydeligt at hun har en ide om at bunkerne langs vestkysten blev placeret der på grund af en form for 'strategi' af 'nogle kloge ingeniører'. Ifølge Chrestina Dahl har fascinationen af selve det byggetekniske aspekt af Atlantvoldens bunkere, været et interessefelt siden 1960'erne.¹¹¹ Respondenterne giver tydeligt udtryk for at denne interesse lever videre, selvom formidling om og i bunkerne, har ændret karakter til at være mere præget af personlige fortællinger.¹¹²

¹⁰⁷ Interview #5- Berit fra Sæby (06:30-07:00)

¹⁰⁸ Adriansen. *Erindringssteder i Danmark*, s. 17-18

¹⁰⁹ Interview #5- Berit fra Sæby (09:17-09:30)

¹¹⁰ Interview #5- Berit fra Sæby (10:30-11:30)

¹¹¹ Andersen et al. *Atlantvolden bind II*, s. 190

¹¹² *Ibid.*, s. 207-209

Man kunne fristes til at tænke at Berit og Adam udgør et generationsbestemt erindringsfællesskab. De var begge forældre til voksne børn, der var flyttet hjemmefra. Herudover kan deres brug af historie ud fra Bernard Eric Jensens typologier beskrives som at være styret af en pragmatisk interesse. Det er evident ved, at de søger et sammenspil mellem beskæftigelsen af noget fortidigt, i form af at besøge bunkerne, og deres nutidige interesser jævnfør fascinationen af bunkernes byggeteknik.

Men de yngre respondenter er også en del af dette erindringsfællesskab, som er situeret omkring Bangsbo Fort. De er altså en del af det samme erindringsfællesskab, fordi de har en den samme fortolkning af fortiden, som er bundet op på en fascination af Atlantvolden. Ligeledes cementerer respondenternes koblinger til Bangsbo Fort argumentet om, at det er et erindringssted i Frederikshavn Kommune.

Dette understøttes yderligere af, interviewet med Dan og Erik, som var to unge maskinmesterstuderende i Frederikshavn, der også fandt Atlantvolden interessant. De unge synes dog at have en helt anden indgang til bunkerene, måske fordi at de i deres bevidsthed i højere grad er 'blevet historie' som en af Dahls kilder formulerede grunden til et skifte i holdningen i bunkerne i 1980'erne.¹¹³

D: Jeg kan godt lide at besøge ting der har sådan lidt historie.

I: Ja.

D: Det synes jeg, det er lidt spændene.

Erik (E): Ja nu har vi også været oppe ved bunkerne heroppe for eksempel.¹¹⁴

Her gives der meget eksplicit udtryk for at Atlantvolden er blevet et sted, 'der har sådan lidt historie' som Dan formulerer det. Citatet understøtter klart pointen om, at unge i højere grad ser bunkerne, som historiske levn. For de unge er bunkerne længere væk tidsmæssigt. Men citatet understøtter også argumentet om Bangsbo Fort, som et særligt erindringssted for borgerne i Frederikshavn Kommune. Dan og Erik var nemlig tilflyttere til Frederikshavn fra henholdsvis Hobro og Sønderborg, men havde alligevel haft anledning til at besøge bunkerne i deres forholdsvis korte tid i byen (ca. 1½ år).

I interviewet med Clara og Frederik fra Frederikshavn, blev det endnu mere klart, at bunkerne ikke er et generationsbestemt erindringssted. På spørgsmålet om hvilke steder de forbandt med besættelsen svarede de:

Frederik (F): ... Så skulle det lige være oppe med bunkerne heroppe.

I: Ja. Oppe på Bangsbo Fort?

F og Clara (C): (*I kor*) Ja.

(...)

¹¹³ Ibid., s. 195

¹¹⁴ Interview #6- Dan og Erik fra Frederikshavn (11:40-12:15)

I: Er det noget i kan finde på at besøge?

F: Ja vi kan godt finde på at gå en tur deroppe.¹¹⁵

Clara og Frederik var et ungt par, der er opvokset og bor i Frederikshavn. For dem var bunkerne også det første som de forbinder med perioden fra den 9. april 1940 til den 5. maj 1945. Dog giver det unge par udtryk for at deres interesse for bunkerne, ligger et andet sted, end den gjorde for Adam fra Strandby og Berit fra Sæby.

I: Hvad er det de kan, de der bunkers?

F: Jeg synes det er spændene, hvordan de levede og hvordan de opholdt sig. Der er jo ikke sådan super meget plads, per person. Der er også i nogle af dem hvor der stadig står ting og sådan noget deroppe... eller stativerne til tingene.

I: Så du kan godt lide og prøve at sætte dig ind i dagligdagen og...

F: Ja lige præcis.¹¹⁶

Frederiks interesse for bunkerne ligger i høj grad i 'hvordan de levede', hvor det er indforstået at han taler om de tyske soldaters levede forhold i bunkerne. I stedet for at interessere sig for konstruktionen af de store bunkere, finder Frederik dagligdagen mere spændende. Ad samme tangent fandt Erik og Dan bunkerne interessante, fordi de er historiske levn og 'har sådan lidt historie'.

De yngre respondenter i form af Dan og Erik samt Clara og Frederik har altså deres interesse situeret i en fascination om bunkernes rolle i historien, hvor de ældre respondenter var mere interesseret i konstruktionen af bunkerne og teknikken bag. Tages Jensens typologier i brug, har de yngre respondenter altså også en pragmatisk historieinteresse, da de "... søger at etablere en vekselvirkning mellem beskæftigelsen med noget fortidigt på den ene side og ens nutidige (...) interesser på den anden."¹¹⁷ Men samtidig gav de yngste respondenter også udtryk for en historieinteresse, som tilnærmede sig den antikvariske, hvilket i særlig grad kom til udtryk i interviewet med Dan og Erik.

Under interviewet rejser Erik sig spontant fra bordet og går ind i et andet rum. Han kommer tilbage kort tid efter og lægger et stort bræt på spisebordet som interviewet foregår henover. Forvirret og forundrende spørger interviewpersonen "Hvad har vi her?" hvortil Erik svare "Et skakbræt som er købt nede i Østjylland, hvor jeg fandt det på en genbrug".¹¹⁸ Skatbrættet var dekoreret med avisudklip og anden memorabilia, der var klistret fast langs kanten. Dette er et skoleeksempel på antikvarisk historieinteresse som Jensen påpeger "... manifesterer sig fx i det at samle på gamle ting"¹¹⁹, hvilket skatbrættet kvalificere sig som.

¹¹⁵ Interview #4 – Clara og Frederik fra Frederikshavn (07:00-07:30)

¹¹⁶ Interview #4 – Clara og Frederik fra Frederikshavn (07:30-07:50)

¹¹⁷ Jensen. *Historie*, s. 67

¹¹⁸ Interview #6 – Dan og Erik fra Frederikshavn, (12:35-13:12)

¹¹⁹ Jensen. *Historie*, s. 67

Det er en mulighed, at respondenterne ubevidst har perspektiveret til Bangsbo Fort, som et resultat af introduktionen til projektet i begyndelse af interviewet. Her blev det forklaret at snublestens projektet blev udført af Nordjyllands Kystmuseum, som står for museet og formidlingen omkring bunkerne i det sydlige Frederikshavn. Denne hypotese falmer dog en smule med Adam fra Strandbys udtalelse in mente. Han fortalte, at han ikke kunne finde på at tage på museum, men godt kunne finde på at besøge Bangsbo Fort. Således er der evidens i interviewene for, at nogle respondenter ikke ser bunkerne som et museum. I det tilfælde har respondenteren altså ikke været indirekte påvirket af samarbejdet med Kystmuseet. Det samme kan dog ikke udelukkes fra mere historieinteresserede respondenter som Berit fra Sæby.

Den 4. maj

Erindringssteder behøver dog ikke kun være store fysiske betonklodser, langs den danske kyst. Et erindringssted behøver faktisk slet ikke være fysisk, det kan også være traditioner. Om traditioner skriver Pierre Nora: ”Tradition is memory that has become historically aware of itself.”¹²⁰ Et glimrende eksempel på det er mindedagen den 4. maj, hvor det er tradition at sætte et stearinlys i vinduet, for at markere afslutningen på den tyske besættelse af Danmark og dermed også en afslutning på mørklægning og alt associeret dermed.¹²¹ Berit fra Sæby var en af de respondenter, der fandt netop denne mindedag vigtig.

I: Hvad med sådan noget... traditioner. Sætter I lys i vinduet 4. maj?

B: Ja det gør vi, absolut. Altså alle de der mindedage den 9. april og 4. maj og altså... det bruger vi meget tid på.

I: Det dyrker i

B: Ja det gør jeg absolut. Fordi det er nogle store symboler, jeg tænker bare altså det er bare... det er et kæmpe symbol på, ik?... Tænk på at på så kort tid blev hele verdenen nærmest ødelagt af, ik? Og hvor hurtigt det kan ske igen. Og hvor mange mennesker der faktisk gik til i den tid. For at en mand var skør i hovedet. Altså undskyld mit sprog. At han kunne tale sig, så meget ind i menneskers hjerner... ja. Så det synes jeg absolut er noget at mindes og gøre noget ved.

Berit bruger tydeligvis erindringsstedet, der er opbygget omkring den 4. maj, til at reflektere over fortiden. Hun synes det er et symbol på 'hvor hurtigt det kan ske igen', hvilket referer til krig eller en

¹²⁰ Pierre Nora. *Realms of Memory; Volume II: Traditions*. (Columbia University Press, 1992), s. XI

¹²¹ Danmarkshistorien. ”Befrielsesbudskabet.” Konsuleret 5/5/2022.

<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/befrielsesbudskabet-4-maj-1945/>

anden trussel. Herudover er det interessant, at hun anser det at mindes som en aktiv handling mod at undgå at 'det' kan ske igen.

Generelt var Berit fra Sæby en af de respondenter, som brugte historien mest i sit liv og var mest bevidst omkring det.

I: Er det et sted I også besøger nogle gange?

B: Vi kører altid op en gang om året, vi skal op og se de bunkers deroppe. Og så tager vi til Skagen, der er også noget deroppe vi kigger på og så... Ja jeg synes bare det er sådan en god måde at mindes på at vi har det skidegodt alligevel i Danmark, ik? (...) Og så museet der nede i Bangsbo det er vi inde på jævnligt også, altså bare for at se og opleve det. Mindes tingene, ik? ¹²²

Berit giver tydeligt udtryk for at have en stor historie interesse, samt for at hun finder traditioner vigtige. Hun giver udtryk for at det er vigtigt for hende og hendes familie at 'mindes tingene', samt at gøre det til en tradition. Dette synes, i modsætning til Atlantvolden som erindringssted, udelukkende at høre til den ældre at de to generationer, som er repræsenteret af respondenterne.

Adam fra Strandby satte også lys i vinduet den 4. maj. Selvom han havde fortalt at han egentlig ikke var interesseret i historie, var det stadig vigtigt for ham at opretholde en tradition i sin familie omkring den 4. maj:

I: Hvad så men sådan noget som og sætte lys i vinduet den 4. maj?

A: Det gør vi!

I: Det gør i?

A: Ja ja og hører Kim Larsen og hele skidtet. (*begge griner*)

I: Okay så der er fuld... tradition og det hele

A: Ja ja

I: Hvordan kan det være?

A: Det er en god sang (*begge griner*). Jo men det... Det synes jeg da, LIGE nøjagtig der det synes jeg da er en stor dag. Det plejer vi at huske.

I: Det har altid været en tradition eller?

A: Ja altså... de år vi har husket det (*smågriner*). Vi prøver da også at få unger til at gøre det. Den ene, den ældste, han er flyttet hjemmefra så... han gør det også. ¹²³

¹²² Interview #5- Berit Fra Sæby (11:51-12:22)

¹²³ Interview #2- Adam fra Strandby (05:50-06:40)

Adam brugte selv traditionen med at sætte lys i vinduet og finder det endda så vigtigt at han har lært sit ældste barn at opretholde traditionen efter han var flyttet hjemmefra. For det første understøtter det argumentet om, at der findes en diskrepans mellem fag- og lægfolk, omkring ordet 'historie'. Måske grunder det i en forventning fra respondenterne om, hvad en ung historiestuderende vil betegne som værende historieinteresseret. For det andet bekræfter et yderligere, at den 4. maj er et særskilt erindringssted hos de to respondenter, hvilket vidner om et forestillet erindringsfællesskab.

Dog synes dette erindringsfællesskab at være generationsbestemt. Ingen af de yngre respondenter dyrkede traditionen omkring den 4. maj, hvilket tyder på at der er findes forskellige erindringsfællesskaber omkring besættelsestiden blandt respondenterne. Da Clara og Frederik fra Frederikshavn blev spurgt om de satte lys i vinduet den 4. maj, svarede de i enighed, at det ikke var noget de "... gør så meget af".¹²⁴ På lignende vis svarede både Dan og Erik fra Frederikshavn "Nej"¹²⁵ til om tændte et lys på mindedagen.

Således er der altså en forskel på de erindringssteder som respondenterne forbinder med besættelsestiden. Forskellen synes at komme fra en aldersforskel mellem Adam og Berit, som begge var midaldrende forældre med børn der var flyttet hjemmefra, på den ene side og det unge par Clara og Frederik samt studievennerne Dan og Erik, der alle var midt i tyverne, på den anden side.

En anden forskel på disse to grupper er deres respektive byer. De unge bor alle i Frederikshavn, mens de Adam og Berit bor i henholdsvis Strandby og Sæby. Dette tilskrives dog ingen betydning i forhold til deres erindringssteder, bl.a. da Berit selv fortalte at hun var fra Frederikshavn.¹²⁶ Aldersforskellen antages således for at være den determinerende faktor.

Når der tales om de erindringssteder som respondenterne forbinder med besættelsestiden, er der i høj grad tale om, at et fortidsfortolkende moment. Det vil sige, at der er "... tale om historiebevidsthedens erindrende funktion", der både er forenelig med den pragmatiske og antikvariske historieinteresse, som det er tilfældet ved henholdsvis den ældre og yngre generation.

At bruge historien

"Hvilke funktioner kommer til udtryk i respondenternes historiebevidsthed?"¹²⁷ Sådan lød det tredje forskningsspørgsmål i interviewguiden. 'funktioner' forstås som den typologi som Jensen har opsat i form af den erindrende, diagnosticerende og anticiperende funktion.

Adam fra Strandby havde, som før nævnt, udtrykt at han ikke havde den store interesse for historie. Han udtalte at han aldrig snakkede om Anden Verdenskrig og gav generelt udtryk for at han ikke

¹²⁴ Interview #4- Clara og Frederik fra Frederikshavn (08:50-09:05)

¹²⁵ Interview #6- Dan og Erik fra Frederikshavn (10:10-10:15)

¹²⁶ Interview #5- Berit fra Sæby (17:55-18:00)

¹²⁷ Bilag 2 – Interviewguide

beskæftige sig med historie til hverdag. Dog havde han en del at sige om sit ophav, da samtalen blev ført over på hvad han forbandt med besættelsesperioden.

I: Nu hvor vi snakker om anden verdenskrig og besættelsestiden er der så noget bestemt du forbinder det med?

A: Nej det er der ikke.

I: Eksempelvis personer eller steder eller historier du har hørt?

A: Jamen jeg tænker meget Sønderjylland. Men det er jo fordi, at mig og min familie stammer dernede fra. (...) Jeg tror da mine tipoldeforældre fra min mors side, de var fra Polen af. De flygtede vel herop, det var nok under første verdenskrig.

I: Er Sønderjylland så et sted som du specifikt forbinder med besættelsen og Anden Verdenskrig?

A: Ja det tænker man da. Jeg tænker lidt over det. Dybøl og...

I: Er det så nogle steder (*underforstået steder i Sønderjylland*) du besøger eller bruger museer, for eksempel eller bare...

A: (*afbryder*) Nej det er det ikke, vi har været der nede jo.

I: Det har måske mere været med familien?

A: Ja det har været når vi var på tur nede hos min farmor, så kunne vi lige køre forbi. (...) Jeg har ikke gået så meget op i det.¹²⁸

Selvom Adam ikke umiddelbart mente, at han havde noget interesse for historie, formår han at bruge den som identitetsskaber. Adam drejer samtalen mod sit ophav i Sønderjylland, på trods af at han ikke 'har gået så meget op i det'. Hans historiebevidsthed kommer til udtryk ved den erindrende funktion, som denne gang også bruges pragmatisk. Mere interessant er det, hvordan Adam som nævnt bruger historiebevidstheden i det som Jensen kalder 'identitetssammenhæng', hvor han ved at tale om sit ophav svare på spørgsmål som: 'hvem er jeg?' og 'hvordan er jeg blevet den som jeg er?'.

Den identitetsskabende historiebrug var noget der gik igen i interviewene. Det var bl.a. tilfældet hos Clara og Frederik fra Frederikshavn, som blev spurgt ind til hvilke tanker det satte i gang at de delte adresse med et offer for nazismen. Offeret var Knud Thomsen, der var en del af modstandsgruppen 'Stokholmkolonnen'. Han var manufakturlærling i Frederikshavn, hvor han også boede. Thomsen omkom den 1. maj 1945 efter en ildkamp med tyske soldater, efter en våbentransport. Hertil svarede Frederik: "Jeg tænker det kunne lige så godt være mig hvis jeg var i live den gang, jeg havde sikkert også gjort modstand".¹²⁹ Hvorvidt dette er en realistisk udtalelse, er ikke relevant for dette projekt, til gengæld er det interessant hvordan Frederik her bruger historiebevidsthedens erindrende,

¹²⁸ Interview #2 Adam fra Strandby (04.23-05.50)

¹²⁹ Interview #4 – Clara og Frederik fra Frederikshavn (05:07-05:30)

diagnosticerende og anticiperende funktion i samspil i en hypotetisk situation. Han bruger en fortidsfortolkning af modstandsbevægelsen, til at forestille sig den samme situation i nutiden og derved komme frem til en hypotetisk fremtidsforventning.

I et mindre hypotetisk scenarie bruger Berit fra Sæby også sin historiebevidsthed til fortidsforståelse, samtidsforståelse og fremtidsforventning. I interviewet fortæller hun, at hun har stor interesse for historie. Derfor var det naturligt at spørge ind til denne interesse:

I: Er besættelsestiden og Anden Verdenskrig så noget... er det en af favoritemnerne eller er det mere andre ting?

B: Jeg tror det er... det er nok mere tidslinjen i Europa. Jeg har altid synes at den russiske revolution... hele den der omdrejningspunkt, altså jeg synes det er vildt interessant.

I: (*afbryder*) Du kan godt lide de sådan store træk?

B: Ja men nok mere for at få forståelse for hvorfor hænger det sådan sammen i verden og jamen hvad var det der skete i Rusland og hvad har det af betydning for vores... altså nu Første Verdenskrig og Anden Verdenskrig, altså der er jo en rød tråd i det er det jeg synes der er interessant at finde ud af.

I: Bestemt

B: Fordi det har jo betydning for os alle den dag i dag i vores liv. Alt det der er sket i historien, har jo indflydelse på det vi gør nu.¹³⁰

Berit giver klart udtryk for at have en pragmatisk historieinteresse. Hun bruger fortiden som et forrådskammer af erfaringer, og søger et sammenspil mellem beskæftigelsen med noget fortidigt op den ene side og hendes nutidige erfaringer og interesser på den anden. Det kommer til udtryk da hun udtaler at hun ser en 'rød tråd' gennem historien, som 'har betydning for os alle den dag i dag'.

I den første del af citatet er det fremherskende moment fortidsfortolkning. Berit trækker tråde mellem den russiske revolution og de to verdenskrige og anvender således historiebevidsthedens erindrende funktion. Herfra bevæger hun sig over i et moment af samtidsforståelse, hvor historiebevidsthedens diagnosticerende funktion anvendes til at vurdere det nutidige verdensbillede. Det bliver klart da hun siger, at 'det har jo betydning for os alle den dag i dag'. I dette citat bruger Berit dog ikke den anticiperende funktion, hvor hun bruger sin historiebevidsthed til at udarbejde et sæt fremtidsforventninger.

Generelt var den anticiperende funktion den mindst brugte hos respondenterne, der oftest brugte den erindrende funktion til at fortolke fortiden. Som vist blev den diagnosticerende funktion også anvendt ofte. Et af de få tilfælde hvor respondenterne gav udtryk for at fremlægge et fremtidsscenario

¹³⁰ Interview #5 Berit fra Sæby (10:33–11:32)

ved hjælp af den anticiperende funktion var da samtalen med Dan og Erik landede på hvorvidt krig i Europa hørte fortiden til.

D: Jeg tror bare... vi har udviklet os så meget. Altså vi ligger jo på et teknologisk højt plan. Vi er bare ovre det der krig der. (...) Men det er jo heller ikke alle lande der er lige fremme. Putin han er jo også gammel KGB jo. Og det er jo også tanks fra Anden Verdenskrig der bliver kørt ud. Det er jo det gamle lager der bliver trukket i brug. (...) Tro det eller ej så er chancen for krig jo stadig stor fordi i sidste ende så er det jo ikke befolkningen der bestemmer, det er jo manden der sidder på toppen der bestemmer.¹³¹

Dan starter med at bruge den erindrende og diagnosticerende funktion, hvor fortidsfortolkningen løbende bliver brugt til at forstå samtiden. Det er tydeligt at Dan tænker mens han taler og på den måde arbejder han sig frem til sin pointe. Han diagnosticerer samtiden da han siger at vi er 'ovre det der krig' og kommer løbende frem til, at samtiden stadig hænger tæt sammen med fortiden, bl.a. da han siger, at det er 'tanks fra Anden Verdenskrig', som bruges i krigen i Ukraine. I løbet af citatet kommer han frem til at hans første bemærkning om, at vi er ovre krig, måske ikke holder vand, hvilket bringer ham frem til at 'chancen for krig' stadig findes. Dette er et glimrende eksempel på hvordan fortolkning af fortiden og forståelse af samtiden kan være med til at skabe forventninger om fremtiden, som i dette tilfælde udtrykkes som en forventning om at der stadig kan opstå krig. Her er det desuden underforstået at der tales om krig i vores eget land.

Om den anticiperende funktion skriver Jensen: "At fremlægge et fremtidsscenario kan styres af en interesse i, at det gerne skulle fungere som en selvopfyldende profeti, men også det modsatte kan være tilfældet – altså at scenariet fremlægges for at sikre, at det ikke kommer til at gå i opfyldelse"¹³² I så fald må det tænkes at Adams fremlæggelse af et fremtidsscenario, hvor der kommer krig, er et udtryk for det sidstnævnte – altså i håb om, at det ikke går i opfyldelse.

Perspektiveringer

"Hvordan bruges besættelsestiden til at perspektivere?"¹³³ Sådan lød det fjerde og sidste forskningsspørgsmål i interviewguiden. Gennem interviewene skete det gentagende gange at respondenterne perspektiverede til forskellige emner, som fyldte i deres hverdag. Den mest udbredte perspektivering var uden tvivl til krigen i Ukraine. Interviewene blev foretaget i perioden mellem den 21. marts og 1. april 2022. Det vil sige kort tid efter Ruslands invasion af Ukraine den 24. februar.¹³⁴

¹³¹ Interview #6- Dan og Erik fra Frederikshavn (28:09-28:48)

¹³² Jensen. *Historie*, s. 68

¹³³ Bilag 2 - Interviewguide

¹³⁴ DR. "Rusland invaderer Ukraine." Konsulteret 10/5/2022. <https://www.dr.dk/nyheder/seneste/putin-har-givet-tilladelse-til-angreb-i-donbass>

I interviewet med Berit fra Sæby kom der et skoleeksempel på hvordan respondenterne perspektiverede fra besættelsestiden til Ruslands invasion af Ukraine. Da samtalen handlede om hvorfor hun synes historie var vigtig sagde hun:

B: Altså bare nu det der sker i Ukraine, ikke fordi jeg skal fremhæve det...

I: (*afbryder*) Jamen det må du gerne.

B: ... men det er jo også noget med historien at gøre, fordi der lægger noget til grunde for det der sker derovre.¹³⁵

Berit har en klar forestilling om at konflikten i Ukraine hænger sammen med tidligere historiske begivenheder. I interviewguiden var der et forberedt spørgsmål om hvorvidt respondenteren så nogen forbindelse mellem den tyske besættelse af Danmark i 1940 og Ruslands invasion af Ukraine i 2022. Men spørgsmålet blev næsten aldrig taget i brug, da krigen fyldte så meget i de fleste respondenternes bevidsthed at de selv bragte det på banen i løbet af interviewet. Det kunne dog være nødvendigt at spørge deres sammenligninger, hvilket det også blev gjort med Berit.

I: Nu har du selv lidt nævnt det... sporadisk med, at du sådan lidt automatisk kommer til at tænke på Ruslands invasion af Ukraine. Hvad er det for nogle sammenligninger du synes der er?

B: Det er magtbegrebet, det er magtkampen, det er magtfænomenet, begæret om at eje og besidde andre mennesker. Præcis som Hitler. Det er det jeg tænker, propagandaen deri. Den der hjernevaskpropaganda, altså det er bare... puha. Min mand har faktisk været udsendt i Ukraine på et tidspunkt sammen med militæret... og hele den der... det de har kæmpet... jeg tænker... tænk sig så er der bare et menneske bare fordi han ikke kan få sin vilje så invaderer han. Ligesom Hitler. Jeg synes det er... jeg forstår mig ikke på sådan noget.

'Præcis som Hitler' formulerer respondenteren fra Sæby det interessant nok. Berit har en klar forestilling om, at Ruslands præsident Vladimir Putins beslutning om at invadere Ukraine er sammenlignelig med Anden Verdenskrig. I citatet taler hun tydeligvis i en form for affekt, hvilket formentligt hænger sammen med at hendes mand havde været udsendt i Ukraine.

På lignende vis fortalte Adam fra Strandby, at 'specielt lige nu' var meget der fik ham til at tænke over fortiden og drage paralleller dertil. "Der tænker jeg jo på krigen i Ukraine."¹³⁶ Dan og Erik fra

¹³⁵ Interview #5- Berit fra Sæby (09:17-09-26)

¹³⁶ Interview #2 – Adam fra Strandby (12:25-13:00)

Frederikshavn var også meget opmærksomme på nyhederne omkring Ukraine, hvilket kom til udtryk i deres samtaler i hverdagen.

I: Er det så også... Historie generelt... er det noget det noget der kan være et samtaleemne i hverdagen?

D: Jeg tror lige nu er det faktisk et samtaleemne for rigtig mange på grund af Rusland og Ukraine.

I: Ja bestemt

D: Det er da god grund for lige at pejle tilbage til hvordan man gjorde det sidste gang, det var ikke så godt, det var lidt noget lort.

I: Hvad tænker du... hvad mener du når du siger det?

D: Det er jo den krig der. Men skulle tro lidt at man har lært at sine fejl men det virker som om det ikke er alle der har. Så jeg tror lige nu der er alle rimeligt oppe i historiebøgerne... Man ja det kan det da godt, når man lige kommer ind over det ¹³⁷

Dan giver klart udtryk for, at krigen har betydning af historie i højere grad end før er blevet et samtaleemne i hverdagen, specifikt omkring krig. Det er dog interessant at han ikke laver en direkte sammenligning mellem Anden Verdenskrig og krigen i Ukraine. Alligevel giver Dan et lille vink i den retning, da han siger at det lige nu er aktuelt at 'pejle tilbage til hvordan man gjorde det sidste gang', hvilket hentyder til Anden Verdenskrig.

Igennem interviewene blev det også klart, at populærkulturen spiller en signifikant rolle i respondenternes historiebevidsthed. Det kom især til udtryk da Clara og Frederik samt Dan og Erik fra Frederikshavn perspektiverede til film om besættelsen.

Hos Clara og Frederik kom det til udtryk da de blev spurgt om hvad de forbandt med besættelsestiden.

F: Det første der kommer frem det er nok hvidstensgruppen.

I: Ja. Hvorfor siger du det, tror du?

F: Det er nok dem man har hørt mest om, altså de mest berygtede.¹³⁸

Foruden at hvidstensgruppen var den modstandsgruppe var dem som Frederik havde hørt mest om, findes der endnu en god grund til hvorfor det lige netop var dem han forbandt med perioden. Den 10. marts 2022 udkom efterfølgeren til den første spillefilm om hvidstensgruppen.¹³⁹ Den anden film, som

¹³⁷ Interview #6 – Dan og Erik fra Frederikshavn (13:25-14:30)

¹³⁸ Interview #4- Clara og Frederik fra Frederikshavn (06:00-06:25)

¹³⁹ <https://www.imdb.com/title/tt16250658/>

hedder *Hvidstensgruppen II – De efterladte*, udkom altså lige omkring tidspunktet hvor dette interview og kan derfor nemt have sneget sig ind i bevidstheden hos Frederik. Det samme kan siges om Dan, som også perspektiverede til hvidstensgruppen., da han blev spurgt ind til hvilke personer han forbandt med besættelsestiden, hvortil han bl.a. svarede ”Hvidstensgruppen... den er også rigtig stor!”¹⁴⁰

Respondenternes perspektiveringer til krigen i Ukraine og hvidstensgruppen kan karakteriseres som kronologisk nærsynethed. Ydermere har de to interviews det tilfældes at ofrene som er tilknyttet de adresser, begge var modstandsfolk. Faktisk var ofrene Knud Thomsen og Oluf Pedersen begge medlemmer af modstandsgruppen, som kaldte sig for ’Stokholmkolonnen’. Derfor kan det ikke udelukkes, at den introduktion som respondenterne fik til ofret i begyndelsen af interviewet, har haft indflydelse på interviewet.

Diskussion

I dette afsnit vil analysens resultater blive diskuteret i forhold til den gældende forskning, der blev præsenteret tidligere i opgave.

I forskningsoversigten blev det præsenteret, at den stigende kompleksitet inden for besættelsesforskningen, har haft svært ved at få indflydelse på den gængse befolkning. Niels Arne Sørensen pegede på, at den dominerende forståelse af besættelsestiden i Danmark stadig havde karakter af den konsensus fortælling som Jørgen Hæstrup startede i 1950’erne, hvor alle danskere gjorde hvad de kunne under de forhold de befandt sig i. I analysen af de respektive interviews har der ikke været meget, som peger i Sørensens retning. Dog kan der argumenteres for, at Frederik fra Frederikshavns syn på besættelsen, peger en smule mod Hæstrups romantiske billede af perioden. Det blev klart da den unge frederikshavner udtalte at han ”... havde sikkert også gjort modstand”¹⁴¹, hvis han var i live den gang.

Herudover blev Roy Rosenzweig og David Thelens undersøgelse af amerikanernes historiebrug også fremhævet. Adam fra Strandby havde nogle interessante lighedspunkter med en af respondenterne fra de to amerikaneres undersøgelse. En 36-årig lastbilchauffør udtalte at historie, uanset om det var gennem museer, genealogi, eller film og TV betød meget lidt for ham. Ligeledes udtalte Adam at han aldrig snakkede om Anden Verdenskrig og gav generelt udtryk for at han ikke beskæftigede sig med historie til hverdagen. Da samtalen fortsatte med den amerikanske lastbilchauffør, kunne han dog fortælle, at han havde en møntsamling. Hans yndlingsmønter associerede han med sin cherokee afstamning og han havde startet samlingen, da sin arvede hans fars ’silver dollar’ fra 1879.¹⁴²

¹⁴⁰ Interview #6- Dan og Erik fra Frederikshavn (10:55-11:00)

¹⁴¹ Interview #4 – Clara og Frederik fra Frederikshavn, (05:07-05:30)

¹⁴² Rosenzweig og Thelen “The Presence of the Past”, s. 31

Ligeledes gav respondenterne fra Strandby et svar om sit ophav, da samtalen blev ført over på hvad han forbandt med besættelsesperioden, hvor han fortalte, at hans familie kom fra Sønderjylland.

Ligesom den amerikanske lastbilchauffør havde Adam ikke interesse nogen umiddelbar interesse for historie. Men da der blev spurgt mere ind til emnet, begynder han straks at snakke om sit ophav. På samme vis som den amerikanske lastbilchauffør henviser til sin cherokee afstamning, falder samtalen med Adam tilbage på sit ophav fra Sønderjylland. Selvom han ikke har 'gået så meget op i det', så har Adam en bevidsthed om sit ophav.

Desuden gives der udtryk for en anden tendens som Rosenzweig og Thelen sætter lys på. Folk ser ud til at føle sig mere forbundet med fortiden når de er i selskab med deres familie, hvilket Adam også giver udtryk for ved at dreje samtalen hen mod sine tipoldeforældre, som flygtede fra Polen til Danmark og sin familie i Sønderjylland.¹⁴³

De amerikanske makkerpar var som tidligere nævnt også i stand at påvise, at forskellige sociodemografiske variabler ikke havde en betydelig effekt på befolkningens historiebrug. Dette forskningsresultat står i kontrast til den ovenstående analyse, der viser at der fandtes en generationsforskel i respondenternes historiebrug. Det kom til udtryk gennem undersøgelsen af mindedagen den 4. maj som et erindringssted, hvor det kun var de 'ældre' respondenter, der satte lys i vinduet.

Der findes naturligvis en stor forskel mellem de to analyser, hvor amerikanerne næsten havde 1.500 respondenter, hvilket gør det nemt at forestille sig at resultatet ville være det samme i Danmark, hvis der var et tilsvarende antal respondenter, hvilket Bernard Eric Jensen også noterer: "... jeg vil gætte på, at på det punkt ville en tilsvarende dansk undersøgelse nå frem til stort set samme resultat".¹⁴⁴

I øvrigt kan respondenternes opmærksomhed på 4. maj have rod i mange ting. En af disse ting kan være, at jubilæumsdage, som ifølge Adriansen bliver brugt til at holde erindringen og erindringsstederne især fra besættelsestiden i live.¹⁴⁵ Adriansen peger specielt på ceremonier på mærkedagene, som er med til at holde erindringen i live. De mest markante tilfælde af denne slags findes ifølge Adriansen, i forbindelse med besættelsestidens jubilæumsdage, herunder også den 4. maj. Ved ceremonierne på disse dage, bliver der gjort en indsats for at 'tilpasse' fortolkningen af den historiske begivenhed i et nutidigt anskuet perspektiv. Et populært eksempel på denne type historiebrug er den tidligere statsminister Anders Fogh Rasmussens tale ved 60-års jubilæet for modstandsdagen den 29. august 1943, hvor Rasmussen indirekte legitimerede den danske deltagelse i Irakkrigen.¹⁴⁶ Denne type historiebrug er langt fra forbeholdt den tidligere minister. På netop den 4. maj 2022 holdt den Ukrainske præsident Volodymyr Zelenskyj en kort tale til den danske befolkning, hvor han appellerede til, at danskerne satte lys i vinduerne som sædvanligt, men denne gang også for de børn som var blevet

¹⁴³ Ibid., s. 33-34

¹⁴⁴ Jensen. *Historie*, s. 70-71

¹⁴⁵ Adriansen. *Erindringssteder i Danmark*, s. 132

¹⁴⁶ Ibid., s. 427

ofre for den russiske invasion af Ukraine. ”Når I tænder lysene denne gang, beder jeg jer mindes de ukrainske børn. 220 børn har mistet livet under denne krig.”¹⁴⁷

Sammenligningen skal ses i lyset af begge politikeres historiebrug. Det skal derimod ikke forstås som en sammenligning mellem de to statsledere, eller de politiske situationer, de befandt sig i. Denne erindringspolitik, som er meget udbredt, kan have en bidragende effekt på, at den 4. maj er et erindringssted for respondenter og givetvis, mange danskere. Med andre ord kan erindringspolitik styrke et erindringsfællesskab, ved at holde fast i ceremonier og mindedage.

Ydermere blev Chrestina Dahls forskning om danskernes foranderlige forhold til Atlantvolden præsenteret. I analysen blev det klart at Atlantvolden var det stærkeste erindringssted blandt respondenterne, hvilket understøtter Dahls forskning, der viste at man i dag kan formidle stort set alle sider af den historie, som er tilknyttet bunkerne.¹⁴⁸ Dette understreget også at der højst sandsynligt allerede findes et erindringsfællesskab, som kan samles omkring snublesten som erindringssteder for besættelsestiden. Således er risikoen meget lille for, at snublestenene bliver det som Adriansen kalder for et ’glemt erindringssted’.¹⁴⁹

Hvorfor fylder bunkerne så meget i respondenternes bevidsthed? En del af forklaringen kan måske findes i Inge Adriansens undersøgelse af de geografiske forskelle i den danske mindemærkekultur. Her finder hun nemlig bl.a. frem til, at noget tyder på at der findes en særlig jysk selvbevidsthed, som kommer til udtryk i mindesmærker, som de rejser flere af end beboerne på de danske øer. Selvbevidstheden, påpeger hun, skyldes bl.a. den store afstand til København og centraladministrationen. Desuden synes denne bevidsthed at være blevet udviklet i slutningen af 1800-tallet, hvor Jylland var under en kulturrevolution som resultat af jernbaner, højskoler og andelslandbrugets fremkomst.¹⁵⁰ Det er sandsynligt at denne jyske selvbevidsthed omkring mindekulturen, er en del af forklaringen på hvorfor Bangsbo Fort står så stærkt som erindringssted hos respondenterne.

Her er det relevant at notere, at der er tale om ’ikke-villede’ erindringssteder, i modsætning til de ’villede’ erindringssteder som hovedsageligt Adriansen analyserer i sit værk.¹⁵¹ Villede mindesmærker er rejst over konkrete historiske begivenheder, her er snublesten, som er rejst over ofrene for nazismen under Anden Verdenskrig et godt eksempel. På den anden side findes ikke-villede mindesmærker, der omhandler fortidens levn, som senere er blevet tilskrevet betydning, her er Atlantvolden et glimrende eksempel. Der kan dog argumenteres for at begge typer af erindringssteder, forsøger at opnå det samme mål – at fastholde en bestemt historiske begivenhed eller person i erindringen. Hyppigst vil der være

¹⁴⁷ DR. ”Zelenskyj i tale til danskerne.” Konsuleret 20/5/2022 <https://www.dr.dk/nyheder/indland/zelenskyj-i-tale-til-danskerne-husk-paa-europa-er-i-stand-til-goere-en-ende-paa>

¹⁴⁸ Jensen et al. *Atlantvolden bind II*, s. 207-209

¹⁴⁹ Adriansen. *Erindringssteder i Danmark*, s. 17-18

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 414-417

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 26-27

tale om at fastholde erindringen om en krig.¹⁵² Endnu mere specifikt påpeger Adriansen, at 'tidsrummet 1940-1945' har givet anledning til flest mindesmærker.¹⁵³

Adriansen påpeger desuden, at for at skabe et erindringssted, som bliver brugt aktivt, skal der være "(...) en nær forbindelse mellem stedets betydningsforhold og stedets fysiske udtryk".¹⁵⁴ Hun bruger Mindeankeret i Nyhavn for de danske søfolk under besættelsestiden, som et eksempel på et erindringssted der ikke har dette. På den anden side må det siges at Bangsbo Fort og Atlantvolden har en direkte forbindelse, bunkernes fysiske udtryk taler ikke bare, men råber for sig selv om dets betydningsforhold. Derfor havde Bangsbo Fort gode forudsætninger for at blive et erindringssted, da det med tiden blev mindre tabuiseret, samt at forblive det i fremtiden.

I et bredere perspektiv blev Claus Brylds interessante argument om, at en fælles europæisk erindring kan være med til at bedre større sammenhæng på tværs af landegrænserne i Europa.¹⁵⁵ Her burde de mere end 70.000 snublesten, som findes i over 26 lande, passe som fod i hose. Især med formuleringen om, at den fælles erindring bl.a. skal opnås i form af tilslutning til principper om "... respekt for det enkelte individ"¹⁵⁶, da snublestenene netop kun lægges for enkelte individer.

Der findes dog nogle forhindringer, som gør det en smule vanskeligere for snublestenene at bidrage til denne næsten utopiske europæiske fælles erindring. For det første er det en udfordring at mange både forskere og lægfolk tror at stenene udelukkende bliver lagt for jødiske ofre, hvilket blev påpeget af Lars Östman.¹⁵⁷

Uden en mur at spille op ad

Som tidligere nævnt betyder en blanding mellem nye forskningstendenser samt det simple faktum, at færre og færre levende danskere kan huske besættelsestiden, at der muligvis er konturer til en ny 'generation'. Det specielle ved den nye generation er, at den ikke har en mur at spille op imod, forstået på den måde, at det efterhånden er vanskeligt forage nogen når det handler om besættelsestiden. Dette understøttes bl.a. af Dahl, hvis forskning viste at han i dag stort set kan formidle alle vinkler af bunkernes historie, uden problemer.¹⁵⁸ Det argument blev yderligere støttet af analysens resultater, der viste at 100% af respondenterne så snublestenene som noget positivt.

Men det er måske ikke helt korrekt at sige, at der ikke længere er folk, som bliver forarget over temaer der berører de fem mørke år. Det kunne ses i 2019, hvor snublestenene fik landsdækkende

¹⁵² Ibid., s. 67

¹⁵³ Ibid., s. 123

¹⁵⁴ Ibid., s. 127

¹⁵⁵ Bryld. "Mellem Holocaust og Gulag", s. 535

¹⁵⁶ Ibid., s. 537

¹⁵⁷ Östman. *The Stolpersteine*, s. 20-31

¹⁵⁸ Andersen et al. *Atlantvolden bind II*, s. 207-209

medieopmærksomhed. Her blev det klart at besættelsestiden stadig kan forarge, men med et omvendt fortegn. Denne gang var forargelsen grundet i ikke at beskæftige sig med mindes mærket korrekt.

Odensedebatten

Selvom respondenterne samt de mennesker som de danske snublestensforeninger har mødt gennem deres arbejde udelukkende forholdt sig positivt til projektet, fik projektet en problematisk start på Fyn.

I november 2019 søgte snublestensgruppen i Danmark tilladelse ved Odense Kommune om at få lagt en snublesten for Axel Mogens Metz, en jødisk mand, der døde af sult i Theresienstadt under Anden Verdenskrig. I maj 2020 gav kommunen tilladelse. Dog var der to forbehold: ”Grundejere/ejerforeninger/andelsbestyrelser ud til fortovet skal tillade, at den lille sten lægges i det offentlige fortov. Og fremtidige ejere kan ydermere kræve stenen fjerne, hvis de ikke bryder sig om den”.¹⁵⁹ Beslutningen blev taget af et flertal i Odense Kommunes By- og Kulturudvalg. Det var nyt for kunstneren bag projektet. Det var også uacceptabelt for ham, hvilket fik ham til at tage en beslutning om, at han ikke ville lægge flere snublesten i Odense før det sidstnævnte forbehold, blev fjernet.

Kommunen modtog mere og mere kritik for deres forbehold, hvilket startede med Henriette Harris’ kronik i Politiken, hvor hun kritiserede kommunen for at prioritere den private ejendomsret over det moralske kompas som ”... vores demokratiske samfund er i sidste ende hviler på”.¹⁶⁰ Kort tid efter svarede Claus Houden, der var medlem af Odense Byråd, gruppeformand for Venstre og medlem af By- og Kulturudvalget, tilbage i Politiken. Han argumenterede for at man i Danmark ikke skulle ”... tvinges til at mindes ofre for fortidens forbrydelser.”¹⁶¹ Han argumenterede for, at det kunne være voldsomt for nogle mennesker at have en påmindelse om, at et menneske var blevet myrdet i en koncentrationslejr, foran deres hoveddør. Hertil påpegede Houden, at det muligvis gav mening i Tyskland, at man skulle tvinges til at mindes fortiden men, at det var langt fra den måde man gjorde det på i Danmark. ”Vi bærer ikke samme åg som tyskerne!”¹⁶² Afslutningsvis fastslog han, at forbeholdene ville blive opretholdt ”... nu og i fremtiden”.¹⁶³

Med tiden kom der mere og mere negativ presse om Odense Kommunes forbehold. ”En absurd begrundelse” blev argumentationen kaldt på forsiden af Politiken den 12. juli 2020. Herudover også: ”uforståeligt, stødende og fuldkommen historieløst, at Odense byråd har valgt at sabotere projektet.”¹⁶⁴ Houdens modsvar havde dårlig effekt, da sagaen endte med at forbeholdene blev løftet. Ifølge Henriette Harris var en del af forklaring herfor, at ”... det blev jo mere og mere pinsomt og de kunne jo ikke argumentere for det her. Altså det blev pinligt.”¹⁶⁵

¹⁵⁹ Henriette Harris. ”Snublesten og slaveejere.” *Politiken*, 23/6/2020, s. 8

¹⁶⁰ Harris. ”Snublesten og slaveejere”.

¹⁶¹ Claus Houden. ”Demokratiet skal beslutte, hvem og hvor vi skal mindes.” *Politiken*, 03/07/2020, s. 7

¹⁶² Houden. ”Demokratiet”

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Anonym. ”Snubleri i Odense.” *Politiken*, 12/07/2020 s. 1

¹⁶⁵ Interview #3 – Henriette Harris fra Snublesten Danmark (23:58-24:15)

På trods af den negative presse omkring projektet i Odense kom der noget ud af dramatikken. Den blev startskuddet til organisationen Snublesten Fyn, der næsten udelukkende bliver styret af Ninon Schloss og Dorthe Schmidt-Nielsen ”... og så opstod der en gruppe ud af det på Fyn, som vi så sagde okay så står i for Fyn.”¹⁶⁶ Det betød at Snublesten Fyn nu står for at lægge snublesten på Fyn, mens Snublesten Danmark har ansvaret i resten landet. Det kan lyde pudsigt at have mere end en ’gruppe’, men det er snarere reglen end undtagelsen, da snublestensgrupperne rundt omkring i Europa udelukkende er drevet af frivillige.¹⁶⁷

Således forsøgte Houden at argumentere for at det var for voldsomt for nogle mennesker at blive ’tvunget’ til at snuble over fortidens ofre. Det gjorde han uden succes. Han forsøgte at spille bolden op ad en mur, der ikke længere fandtes.

Konklusion

Gennem analysen blev det klar, at den valgte metode i form af de semistrukturerede interviews både havde sine fordele og udfordringer. En af de store fordele ved ’spisebordserindringen’ var fleksibilitet, som tillod at justere spørgsmålene løbende. På den anden side blev det en udfordring at give alle respondenter, den samme introduktion til snublestensprojektet.

Herudover blev det tidligt evident, at respondenterne fandt projektet interessant og ønskede at vide mere. Der var ingen af respondenterne, som havde en negativ reaktion på introduktionen til projektet, hvilket heller ikke ændrede sig da de blev præsenteret for noget af den kritik, som snublestenene har fået. Respondenternes begejstring for projektet stemte imidlertid overens med den opfattelse af projektet som de to danske snublestensgrupper havde nemlig, at folk altid tog positivt imod det. Selvom borgmesteren i Frederikshavn Kommune Birgit S. Hansen, forventede at nogle beboere kunne finde på at vise modstand til projektet, var dette ikke noget, der kom til udtryk i interviewene. Dette kan skyldes, at ingen af respondenterne, har været i live under besættelse og derved ingen hukommelse om perioden har.

Ydermere gjorde analysen det klart, at der især var et erindringssted, som respondenterne satte i forbindelse med besættelsestiden i form af Bangsbo Fort, der er en del af Atlantvolden. Det blev klar, da samtlige respondenter gav udtryk for de forbandt besættelsestiden med bunkerne, hvilket understregede at de tilhørte det samme erindringsfællesskab. Dog var der en lille forskel på hvor respondenternes historieinteresse var placeret. Udover bunkerne, fandtes der også et immaterielt erindringssted hos respondenterne, der var situeret omkring mindedagen den 4. maj. I dette tilfælde var der dog ikke tale et erindringsfællesskab blandt samtlige respondenter. I stedet viste det sig, at det kun var den ’ældre’ generation af respondenter, som var en del dette erindringsfællesskab.

¹⁶⁶ Interview #3 – Henriette Harris fra Snublesten Danmark (23:58-24:24)

¹⁶⁷ ”Contacts”

Gennem analysen kunne det ved hjælp af Bernard Eric Jensens typologier om historiebrug, vises at samtaler om besættelsen i højeste grad gav anledning til fortidsfortolkning, hvilket ikke er overraskende. Mere interessant var det, hvordan samtidsforståelse også blev flittigt anvendt. Men mest overraskende var, at der næsten ikke blev givet udtryk for nogle fremtidsforventninger, gennem den anticiperende funktion i historiebevidstheden.

Til sidst i analysen blev det klart, at respondenterne perspektiverede til henholdsvis krigen i Ukraine og hvidstensgruppen. Begge perspektiveringer kan karakteriseres som kronologisk nærsynethed. Det var evident da Rusland havde invaderet Ukraine og en ny film om den samme modstandsgruppe var udkommet kort inden interviewene blev afholdt.

Afslutningsvis kan det konkluderes, at den kollektive erindring om besættelsestiden hos danskere, der skal bo ved et snublesten mindesmærke, især kom til udtryk gennem et stærkt erindringsfællesskab, der var situeret omkring Bangsbo Fort.

Litteraturliste

Adriansen, Inge. *Erindringssteder i Danmark; Monumenter, Mindesmærker og Mødesteder*. Museum Tusulanums Forlag, 2010

Andersen, Jens, Chrestina Dahl, Knud Knudsen og Henrik Gjøde Nielsen. *Atlantvolden i Nordjylland; Mennesker of Efterliv*. (Bind II). Museum Thy, 2018

Andersen, Jens. *Atlantvolden i Nordjylland; Hitlers Krig og Befæstningen af Nordjylland*. (Bind I). Museum Thy, 2018

Bryld, Claus og Anette Warring. *Besættelsestiden som kollektiv erindring*. Roskilde Universitetsforlag, 1998.

Bryld, Claus. "Kildekunst; Historiske og kulturhistoriske studier." *Festskrift til John T. Lauridsen, Bind I* (2016): 507-537

Bryld, Claus. *Min besættelse; 50 års livtag med historien*. Roskilde Universitetsforlag, 2015.

Cook, Matthew og Micheline van Riemsdijk. "Agents of memorialization: Gunter Demnigs Stolpersteine and the individual (re-)creation of a Holocaust landscape in Berlin." *Journal of Historical Geography*. Vol 42 (2014): 138-147. Hentet 23/5/2022.

<https://doi.org/10.1016/j.jhg.2013.09.001>

Danmarkshistorien. "Befrielsesbudskabet." Konsulteret 5/5/2022.

<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/befrielsesbudskabet-4-maj-1945/>

DR. "Rusland invaderer Ukraine." Konsulteret 10/5/2022. <https://www.dr.dk/nyheder/seneste/putin-har-givet-tilladelse-til-angreb-i-donbass>

DR. "Zelenskyj i tale til danskerne." Konsulteret 20/5/2022

<https://www.dr.dk/nyheder/indland/zelenskyj-i-tale-til-danskerne-husk-paa-europa-er-i-stand-til-goere-en-ende-paa>

IMDB. "Hvidstensgruppen II – De efterladte." Konsulteret 20/5/2022.

<https://www.imdb.com/title/tt16250658/>

Jensen, Bernard Eric. *Historie – livsverden og fag*. Gyldendal, 2006

Kaplan, Brett Ashley. *Memory as a Fluid Process; James Friedman's "12 Nazi Concentration Camps" and Gunter Demnig's Stolpersteine*. Shofar, 2019

Kystmuseet. "Bangsbo Fort." Konsulteret 30/5/2022 <https://www.kystmuseet.dk/besoeg-os/kystmuseet-bangsbo-fort/om-kystmuseet-bangsbo-fort/>

Lidegaard, Bo. *Kampen om Danmark*. Gyldendal, 2005

Nora, Pierre. *Realms of Memory; Volume II: Traditions*. Columbia University Press, 1992.

Nora, Pierre. *Realms of Memory; Volume I: Conflicts and Divisions*. Columbia University Press, 1992.

Rosenzweig, Roy og David Thelen. "The Presence of the Past; Popular Uses of History in American Life." *The Public History Reader*. (2013): 30-55.

Snublesten. "Kontakt." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.snublesten.org/kontakt>

Snublesten. "Nedlæggelser." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.snublesten.org/nedlaeggelser>

Snublesten. "Om Snublesten." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.snublesten.org/om-snublesten>

Snublestenfyn. "Om os." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.snublestenfyn.dk/om-os>

Stolpersteine. "Contacts." Konsulteret 20/5/2022. <https://www.stolpersteine.eu/en/contacts/#c273>

Stolpersteine. "Home." Konsulteret 5/5/2022. <http://www.stolpersteine.eu/en/home/>

Sørensen, Nils Arne. "Narrating the Second World War in Denmark since 1945." *Contemporary European History*. Vol. 14 No. 3 (2005): 295-315. Hentet 25/5/2022.
<https://www.proquest.com/scholarly-journals/narrating-second-world-war-denmark-since-1945/docview/204211953/se-2?accountid=8144>

Tanggaard, Lene og Svend Brinkmann. *Kvalitative metoder; En grundbog*. Hans Reitzels Forlag, 2015

Ugeavisen. ”Snublesten på Frederiksberg: Det er vigtigt at vi husker fortiden.” Konsulteret 25/5/2022.
<https://ugeavisen.dk/frederiksberg/artikel/snublesten-p%C3%A5-frederiksberg-det-er-vigtigt-vi-husker-fortiden>

Warring, Anette. ”Erindring og Historiebrug; Introduktion til et Forskningsfelt.” *Tidsskrift for Historie*. Nr. 2 (2011): 6-35. Hentet 30/5/2022. <https://tidsskrift.dk/temp/article/view/24845>

Östman, Lars. *The Stolpersteine and the Commemoration of Life, Death and Government; A Philosophical Archaeology*. Peter Lang, 2018

Harris, Henriette. ”Snublesten og slaveejere.” *Politiken*, 23/6/2020.

Houden, Claus. ”Demokratiet skal beslutte, hvem og hvor vi skal mindes.” *Politiken*, 03/07/2020

Anonym. ”Snubleri i Odense.” *Politiken*, 12/07/2020

Bilag

Bilag 1 – Ofrene for besættelsen i Frederikshavn Kommune

Bilag 2 – Interviewguide

Bilag 3 – Samtykkeerklæring

Interviews

For at overholde love om samtykke og persondata er lydfilerne kun i Anders Tøttrup Niensens besiddelse. Hvis vejleder ønsker at tilgå filerne, bedes de kontakte førnævnte.

Interview #1 – Ninon Schloss fra Snublesten Fyn

Interview #2 – Adam fra Strandby

Interview #3 – Henriette Harris fra Snublesten Danmark

Interview #4 – Clara og Frederik fra Frederikshavn

Interview #5 – Berit fra Sæby

Interview #6 – Dan og Erik fra Frederikshavn

Interview #7 – Borgmester Birgit S. Hansen